KERESZTÉNY MAGVETŐ

LIX. ÉVF. 1927. JULIUS—SZEPTEMBER. 3. FÜZET.

Emlékünnep

a kolozsvári unitárius templomban.

Ima, mondotta *Vári Albert* vallástanár, az U. I. T. alelnöke.

Minden áldások Istene! Mennyei jó Atyánk! Az emlékezés és a hála érzetében eggyéolvadt gyermekeid az imádság szárnyain hozzád emelkednek, hogy feledve a mindennapi élet sokféle gondjait, mint a tikkadozó vándor, tenálad enyhületet találjanak. Te vagy az az ősforrás, akiből fakadnak az élet ama vizei, amelyek kielégítik lelkünk szomjúságát s megtermékenyítik életünk barázdáit. Te vagy az a lángoló tűzoszlop, aki megvilágitod gyarló földi életünk sokszor sívár pusztaságait s mutatod az ígéret földjére vezető útakat. Most az égnek felhőiből, majd gondviselésed szárnyaiból védelmet készítesz azon veszedelmek ellen, amelyek szüntelen kisérnek, mint az árnyék a testeket, hogy elvegyék hitünket, megsebezzék szívünket s kisértésbe ejtsék gondolatainkat. Nélküled semmik vagyunk, óh Uram, akik hiába nézünk a magasba, mégis a porban maradunk; hiába teszünk merész és bátor elhatározásokat, mégis szárnyszegetten esünk a földre, hiába készítünk nagyratörő terveket s tűzünk ki távoli célokat, mégis lábaink már az első lépésnél megbotlanak. Óh de veled és általad erőink megújúlnak; futunk és nem fáradunk el, járunk és nem lankadunk s mint a saskeselyűk, a magasban szárnyalunk; ahol az élet levegője terem, ahol távoli mezők és tájak gyönyörű kilátásai nyílnak, ahonnan messzi hangzik a szó s ahová szent álmélkodással tekint fel a földhözragadt gyarlóság. Nélküled az ember törékeny sárház, aki önmagával is jótehetetlen s a tulajdon boldogságának a munkálásában is aláhanyatlanak karjai; de veled és általad eszköze lesz örök gondviselésednek, aki által nagy céljaidat valósitod meg; az élet savává válik, aki védi ezt a törékeny világot a megromlástól; világosság, aki fénylik a sötétben járók előtt; Mester, akinek lábainál áhitatos tanítványok serege figyel; örökkön égő nap, amely akkor is világol és melegit, amikor a fő nem gondolkozik s a szív nem dobog többé.

Teremtő lelked ihletésére így születtek a próféták, akiket aka-

ratod hirdetésére küldöttél; a költők, akik az örök szép eszményeit, mint égő fáklyákat lobogtatták; az apostolok, akik életük árán is munkálták a te országodat; a tudományok bajnokai, az örök igazságok felfedezői, akik a te világosságod által láttak új világosságot; a müvészetek hősei, akik vásznon, vagy márványban örökitették meg lelkük szép álmait. Mert, ha az ajándékokban van is különbség, de a lélek ugyanaz.

Teremtő lelkednek ez a megdicsőitő ereje működött abban a nagy fiadban is, akinek emlékére ma ünnepet szentelünk; aki mint egy újkori Mózes kivezette népét a százados hagyományok börtönéből; aki a maga korában úgy kiemelkedett kortársai közül, mint magas hegycsúcs az apró bércek közül; aki nemcsak a maga századán keresztül élt és világitott, hanem ma is Mesterünk, akinek lábainál ülve, jólesik hallanunk kijelentéseit, bölcs tanácsait. Ezen lélek erejétől vitetve ment ki a természet tiszta kebelére, hogy ott a növények és állatok sokaságában meglássa teremtő kezed dicső munkáit s gyermeki alázatossággal borúljon le örök hatalmad előtt. Ez a lélek világított előtte, amikor a legkülömbözőbb tudományok nagy kérdéseit biztos látással fejtegette s a tudásnak és haladásnak új útjait mutatta meg. Ezen lélek inditásából ereszkedett le az emberi gondolatok és érzelmek mélységébe, hogy azok forrását, irányát és célját tanúlmányozva, az emberi lélek titkos rejtelmeit, mint a búvár a drága gyöngyöket, világosságra hozza. És amikor akadtak féltudósok, félszeg látású gyarló emberek, akik, óh Uram, arra vállalkoztak, hogy a te nagy dicsőségedet elhomályosítsák: akkor is a lélek inditásából állott ki a küzdőtérre, hogy benned való erős hittel és mélységes vallásos érzéssel bizonyságot tegyen rólad, mint a világ egyetlen teremtő, fenntartó és gondviselő Istenéről.

Légy áldva jó Atyánk, hogy őtet nekünk adtad volt, hogy beszédét hallhattuk, hogy nagy tudásával nekünk is világított, hogy áldott emlékezete ma is egy táborba gyűjtött s ilyen szép ünnepszentelésre lelkesitett. Úgy érezzük jó Isten, hogy annak a földnek, amelyből ilyen hatalmas lombkoronás fa nőtt ki, jó földnek kell lennie; hogy annak a népnek, amely ilyen szellemóriásokat tud kitermelni, elpusztulnia nem lehet; annak a kulturának, amely ilyen világhírű munkásokat tud felmutatni, virágoznia kell és azok a szellemi harcosok, akik ilyen vezérekre tekinthetnek föl, a legsúlyosabb megpróbáltatások között sem csüggedhetnek el.

Óh áld és szenteld meg azért jó Atyánk ünneplésünket, hogy az legyen a benned való erős hitnek, az élet nehéz harcára felkészült elszánt akaratnak, a tudományok után való határtalan szomjúságnak, a szépért és jóért való lángoló lelkesedésnek, a vallásért, egyházért és iskoláért való áldozatkészségnek buzgó forrása. Ha útunk szúrós töviseken keresztűl vezet; ha lekicsinylés, félreértés és méltatlansággal találkozunk; ha azok sem értenének meg, akikért áldozzuk lelkünk kincseit; ha meggyanúsítanák legtisztább szándékainkat és törekvéseinket; ha vértanúságra itélnének a rövid látású emberek: akkor is találjunk megnyugvást lelkünk tiszta öntudatában s abban a te örök, szent igéretedben, „hogy akik sokakat az igazságra vezetnek, azok fénylenek, mint a nap, az egeknek országában". Legyünk egyek közös lelki javaink megbecsülésében, fogjunk testvéri kezet közös kulturánk fejlesztésére s egyesüljünk közös elődeink iránt érzett hála és kegyelet érzésében. Párosúljon bennünk a tudással hit, az értelmi erővel szívjóság, a nagyratöréssel alázatosság, az erős akarattal benned való megnyugvás s a hősi bátorsággal szerénység. Légy velünk ünnepszentelésünkben s vezessen szent lelked további küzdelmeinkben is, hogy mostani elhatározásaink szépitsék és gazdagítsák egész életünket. Ha nem is lehetünk mindnyájan Mesterek és vezérek, de legyünk hűséges tanítványok s bátor közkatonák. A Jézus nevében kérünk hallgass meg. *Amen.*

Dr. Ferenczy Géza egyházi főgondnok, szenátor megnyitó beszéde.

Egyház Képviselő Tanácsunk a *mult* iránti kötelesség teljesítésnek; a *jelenben* élők iránti hivatásnak, a *jövőben* munkálókkal szemben előrelátó feladatának találta, hogy nagy Brassaink halálának 30 éves évfordulója alkalmából emlékünnepélyt rendezzen.

Midőn E. K. Tanácsunk teljesíti e feladatot, tudatában van annak, hogy a bizonytalan, sivár *ma* és az aggodalomterhes *holnap* nem kedveznek az ünnepély rendezésének, tudatában van annak is, hogy Brassaink — életében — nemcsak kitért, de egyenesen tiltakozott is minden ünnepeltetése ellen.

Ha mindezek dacára is ünnepséget rendezünk s ha ezen mégis nagy Brassaink áldott emlékét ünnepeljük, tesszük ezt azért, mert nehéz helyzetünkben, verejtékes küzdelmeink és súlyos meg-

próbáltatásunk idején a nagy Brassai kiváló egyéniségét, igazságérzetét, kitartó, elszánt munkálkodását, nem lankadó kitartását, a sikerben való erős bízalmát s különösen a hitünk, egyházunk és vallásunk iránti rajongó szeretetét és Istenben való tántoríthatatlan bízalmát, hitét kell, hogy a ma küzdő híveink és embertársaink s a jövőben küzdelemre hivatott ifjaink és utódaink elébe példányképül állítsuk.

Megbocsátja — hisszük — ünnepélyrendezésünket Brassaink halhatatlan szelleme is, mert tényünk nem az ő tiszteletben tartott akaratával való szembehelyezkedés, hanem hivatásteljesítés, a mai küzdelem erejének fokozása, acélozása, a jövőbeni biztonság megalapozása, fennmaradásunknak, fejlődésünknek biztosítása kíván lenni.

Nem az én feladatom Brassai nagy egyéniségét, életét, küzdelmeit, tudásának gyümölcseit, munkáinak örökéletű eredményeit plasztikus vonásokkal, vagy a részleteket is kidomborító ecseteléssel a mélyen tisztelt ünneplő közönség elé állítani, tették és teszik azt hivatottabbak élő szóval, írásban, könyvekben s tenni fogja jeles felügyelő-gondnokunk emlékbeszédében is ünnepségünk során.

De igenis, feladatomnak érzem rámutatni arra, hogy Brassainknak élete, életének története megtanított arra, hogy az igazi képesség elébe hasztalan tornyosulnak a nehézségek, hogy hiába gördíttetnek, hordatnak össze heggyé növelt akadályok, az átgázol rajtuk s a biblia szavai szerint: kitör és eget kér s nyer. Megtanított arra, hogy az erkölcs, az igazság diadaláért önzetlen áldozatkészséggel, lankadatlan fáradozással, szüntelenül munkálnunk kell, mert úgy az igazság, mint annak diadala idegölő töprengésekkel, fáradságos küzdelmekkel, gyöngyöző verejtékkel táplálkozik, ezektől fejlődik és nő naggyá. Megtanított arra, hogy a hit és a tudomány egymással nem ellentétesek, hanem egymást támogató, egymás fejlődését munkáló és diadalát előmozdító erények s hogy a hit nélküli tudomány, vagy a tudás nélküli hit egyformán félszeg növényei, erőtlen támaszai a közművelődésnek, az emberiségnek.

Megtanított arra, hogy unitárius vallásunk, — az egy Istenünkbe helyezett tántoríthatatlan hitünk — a legteljesebb összhangban van a tudományos kutatások ma ismert eredményével s így nemcsak kiválóan alkalmas arra, hogy minket nyugodt öntudattal, szent

meggyőződéssel töltsön el, hanem kiválóan érdemes arra is, hogy érette: hitünkért, vallásunkért, egyházi intézményünkért minden lélek az áldozatkészség legszélsőbb határáig elmenjen, hogy az áldozatkészség legszebb virágait annak ormára, tornyára, úrasztalára tűzze.

Feladatomnak érzem hangsúlyozni azt, hogy a hit, az erkölcs munkamezején nincs helye törtetésnek, önzésnek, vagy uralkodni vágyásnak, hanem legnemesebb feladat-teljesítés: a reánk váró zajtalan, önzetlen, szakadatlan munka teljesítése s így kötelességünk azt úgy tenni, miként a nagy Brassai tette.

Feladatom kidomborítani, hogy a szó és tett ugyanazon törzsnek megnyílatkozásai, együtt alkotják az egyént; őszinte szó, erős akarat, és megfontolt komoly cselekmény együtt tükrözik vissza a jellemet. Nagy Brassaink szavaiból, hosszú életében következetesen végrehajtott cselekményeiből egy egész ember bontakozik ki előttünk, ki a szó legnemesebb értelmében méltó és hívatott arra, hogy példányképünk, útmutatónk legyen és maradjon az idő végéig.

Ne csüggedjünk tehát, ha nehéz küzdelmek keresztjét hordozzuk is s ha súlyos csapások sűrűjében kell is az igaz útat kutatnunk ma, mert Brassai meggyőződéssé erősítette bennünk az érzetet, hogy valahányszor valami különös jó éri az embert, mindannyiszor valami rosszat is kell várnia lakolásul; s megfordítva, minden rossznak nyomkövetője a jó, megjútalmazásul.

Ha tehát verejtékes, küzdelmes is a ma, ha borult, gondterhes is a holnap, ne csüggedjünk, de kövessük Brassaink erős hitét, Isten segedelmébeni tántoríthatatlan bízalmát, ki nem hagyja el és megjútalmazza a benne bízakodókat.

Előre tehát a küzdelemben, kövessük híven nagy Brassainknak útmutatását, példaadását. Áldozzunk emlékének s hálánk szerény jeléül rendezzük emlék-ünnepélyét.

E. K. Tanácsunk nevében is mély tisztelettel és meleg szeretettel üdvözlöm a Róm. Kath. Státus, az Erdélyi Református Egyházkerület, a helybeli református és ágostai evang. egyházközségek, a romániai kegyestanítórend, a református theol. fakultás, a helybeli Román Állami Tudomány-Egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kir. Magyar Természettudományi Társulat, az Erdélyi Muzeum Egylet, az Erdélyi Irodalmi Társaság, az Emke, az Országos Magyar Dalosszövetség, a Magyar Zenekonzervatórium, a róm. katholikus és református fiú és leány főgimnáziumok, az Erdélyi

Kárpát Egyesület képviselőit, kik Brassai emlékének felújítását s életének példányképül állítását maguk is hivatásuknak találták s emlékünnepélyünk fényét és értékét megjelenésükkel emelték. Kisérje Istennek áldása nemes törekvésünket.

Ünnepélyünket megnyitom.

Brassai emlékezete.

Mondotta *Dr. Gál Kelemen* tb. igazgató, az U. I. T. alelnöke.

Az erdélyi magyar lélek a nemzeti lét, vagy nemlét bús gondolatán borong. Nemzeti próféták, nagy tanítók után sóhajtozunk, kik nemzeti létünk sötét éjjelében világot gyújtsanak s utat mutassanak, kik szent hevületükkel erőtlenségünket megerősítsék, vergődő lelkünket felemeljék s történelmi hivatásunk felé útba indítsanak.

Szenteljünk hát ünnepet, annak a nagy tanítónak, akinek egész élete egy nagy példaadás s tanuljuk meg tőle, hogy kell szolgálni önzetlenűl és fáradhatatlanúl nemzetünk ügyét.

Meghatott lélekkel és aggodalommal állok e helyre, hogy felidézzem emlékezetét annak, kinek áldott neve e szent hajlék falai közé összegyüjtött. Meghatott lélekkel az ő emberi nagysága és félemmel az előttem álló feladat nehézsége előtt. „Brassai bácsi" neve fogalom volt a XIX. század magyar kulturtörténetében. Élete az ezeresztendős magyarság legragyogóbb századát ölelte át s szelleme bejárta a szellemi élet egész tágas birodalmát. Fenséges biztonsággal mozgott az emberi tudás egész területén. Nincs a XIX. század magyar szellemi történetében olyan mozzanat, mely ne találná munkásai között; nincsen olyan szellemi áramlat, melyben az ő felvilágosító, tévedéseket oszlató, irányt és célt tűző szavát ne hallanók. Szellemi arcképének megfestéséhez az adatokat, a színeket olyan különböző területekről kell összeszednünk, hogy elfárad a lélek s hiányzik átfogó pillantása, mellyel alakja összehangzó egységét megteremthetné.

Már külső alakja is rendkivüli; szellemi nagysága körül meg legendák szövődnek. Az emberi magasságot jóval meghaladó alakja, vállaira leomló hosszú haja, mely dús szakállával erdőt alkot, magas homloka és mélyen ülő kicsi szemei az alakját szeretettel rajzoló meghitt barátjának, Conchának a százesztendős jövendőmondót juttatja eszébe. — Nekem, ha rágondolok, mindég Sokrates, a Silenos-arcú bölcs jut eszembe, amint Athenae piacán elhanyagolt

külsőben megjelenik s tanítja a köréje gyülekező, szájtátva figyelő és bámuló sokaságot.

A rendelkezésre álló idő rövidsége nem engedi, hogy e gazdag élet összes emlékeit felújítsam. Életének csak két művéről szeretnék képet adni önöknek, hogy ezzel sejtessem az ő legendás nagyságának, az ő határtalan nagyrabecsülésének okait. Egyik az ő iskolai reformja, másik az a halhatatlan érdeme, melyet a magyar nemzetnevelés és nyelvtudomány terén szerzett s melyet részben már életében, de főkép halála után hálás bámulattal állapitott meg az utókor.

Brassai ott született annak a fáradhatatlan szorgalmú és művészi ízlésü népnek a körében, ahol a nap kétszer kel fel, amely „vaskenyéren" él. S a szegénység kivételével csupa áldott örökséget hozott magával a világra. Első tanítója édesatyja, a régi értelemben vett tanító-„mester," akinek eredeti tanító módszere volt.

A gyermeket szabadjára hagyta s csak akkor ment segítségére, amikor megbotlott és útját tévesztette. Első olvasmánya Robinson volt, aki mindég a maga lábán jár, mindég mindent maga tesz s maga bánja, ha a restség vagy kényelemszeretet valami rosszat tanácsolt. Mikor később a kolozsvári kollégiumba kerül, a gyéren folyó adatok közül is ki-kitünik az, hogy egyben-másban többet tud, mint társai s amit tud, máskép̉ tudja s máskép̉ értékeli. Tanulását szegénysége miatt meg kell szakitania s mikor később befejezi, a történelemből hiányzik abszolutoriuma.

Egy évtizedig eltünik szemünk elől. Ez a tíz év az alapos tanulás és előkészület gazdag, tavaszi évszaka. Ezt kell hinnünk, mert 1832-ben egy sokáig érlelt, gazdag tartalmú s új eszméket feltálaló esztétikai értekezéssel lepi meg a világot, melyről Jánosi Béla, az esztétika történetének finom izlésű írója mondja, hogy egész sor új gondolattal nyitja meg az esztétikai elmélkedések sorát: új irányt szabott, de nem voltak követői, kik a megkezdett fonalat felvették s tovább fonták volna. „Ércérre bukkant", amelyet nálunk senki — talán Gyulait kivéve — észre nem vett, de amelyet 30 egynehány évvel utána a német Fechner teljes mértékben kibányászott.

Brassait, „az iskolát sehol rendesen nem végzett klavirmestert", most már észreveszik; nevét felkapja a hír, társszerkesztője lesz a Nemzeti Társalkodónak s szerkesztője a Vasárnapi Ujságnak s

1837-ben a főtanács Molnos Dávid helyébe az unitárius kollégium tanárának választja.

Milyen rendezése a sorsnak! A történelem tanára lesz az, aki ebből a tárgyból nem kapott végbizonyitványt; az, aki a történelmet nem tartotta tudománynak, mert a történelmi események véletlenei között hiába kereste az elvi alapokat s a természeti jelenségeket szorosan egybefüző okozatiságot. S utódja lesz ő, aki a nyilvános szónoklástól észrevehetően tartózkodott s mikor csak lehetett, félrevonult, annak az ékesen szóló Molnos Dávidnak, aki amikor magyarázat közben Mohácshoz érkezett: szeme könnybe lábadt, hangja elcsuklott s tanár és tanitvány együtt zokogtak „nemzeti nagylétünk nagy temetőjén".

Az az iskola, amelybe Brassai belépett, egy külső kereteiben, tanrendszerében, belső szellemében egyaránt megkövesedett, lelketlen és szellemtelen intézmény volt, mely csak úgy lehelte magából a középkor dohos levegőjét. A Musis et Virtutibust valóságos szerzetesi szigorral és a lehetetlenségig felfokozott puritanizmussal magyarázták. Az iskola élte a maga szükre szabott, szabályokkal guzsbakötött és elnyomoritott középkori életét s nem vette észre, hogy az élet már elsuhant mellette, messzire megelőzte erős lüktetésével, gyakorlati kivánságaival, sőt követelményeivel. És a vezetők között az egyház legfőbb tanácsában nem volt senki, aki e szomorú anachronizmust észrevette volna.

Vagy ha volt is, senkinek sem volt meg az az erkölcsi bátorsága és szellemi függetlensége, az a szélesebb és átfogóbb látóköre, hogy ezt az állapotot tovább tartani lehetetlen, hogy változtatni kell rajta, mert különben a múzsák hajléka nem az életre nevelő, világosságot árasztó oltár lesz, hanem fiatal lelkek nyomorékká ferditő kinzó kamrája, a sötétség hajléka. Az a kor volt ez, melyben Kollowrát és Metternich szelleme feküdte meg a lelkeket. S ha volt is 1791-ben s később 1805-ben némi fellobbanása a nemzeti szellemnek, mégis Széchenyi az ő mindég mértéket tartó lelke egész indulatával mondotta: 1825-ig ha tettünk is egy-egy lépést előre, hátra mindég kettőt tettünk. „Ha élet ez, akkor mi a halál?" 1800-tól a 30-as évek közepéig nincs egyetlen zsinat vagy főtanács, mely valamely érdemleges iskolai kérdést tárgyalt vagy intézett volna. Ezeknek a nagytekintélyü zsinatoknak egész működése abban merül ki, hogy felháborodik az ifjúság zabolátlan magaviseletén, melyet idejét mult törvényekkel sem irányitani, sem

megfékezni nem tud, kiad egy-egy dörgedelmes dorgatoriumot a magyarul beszélők ellen s szabályozza, hogy milyen szinű és milyen hosszu legyen az egyenruha mentéje, milyen hosszu a diákok haja. Nem csuda, ha a különben szelid és egyáltalán nem harcias, csupán elfogulatlan Brassai egyszer azt találta mondani, hogy ő az egyházi tanács és a szabó-céh között semmi külömbséget sem lát.

Milyen is volt hát az iskola szervezete Brassai tanársága elején?

Aki azt az iskolát a mai szemmel nézi, az nem látja meg annak igazi képét. Ma az elemi-, közép- és felsőoktatás élesen és szabatosan el van különítve egymástól, mindegyiknek célja világosan kitűzve, útjai rendszeresen mívelve. Akkor az elemi iskola jóformán csak előkészítője a középiskolának nem öncélú intézmény. Egyetem még nincs. Aki kis gyermek a kollégium kapúján belép, hogy az abécé rejtelmeivel megismerkedjék, az 9—10 esztendő mulva mint kész pap vagy mester, vagy mint törvénytanuló diák hagyja el azt. Az egész tanrendszer két tagozatra különödik el: az elsőben vannak az ú. n. classisták, a felsőben a „filozófusok“, vagy a diákélet nyelvén szólva a „tógás társaság“ tagjai. És ez nagy különbség, mert a classisták a pálca fegyelme alatt állnak, a filozófusok a maguk választotta törvényszék jurisdikciója alatt. Amazokat olyan diákok, ú. n. publicus praeceptorok, tanítják, akik tegnap még maguk is a padokban ültek s most azt várják, hogy a püspök holnap vagy holnapután valamelyik eklézsiába papnak vagy mesternek kinevezze őket. Ezeket a 3—4 utolsó osztály tanulóit pedig professzorok, akik rendszerint külföldi egyetemeket is látogattak. Mit lehet várni egy olyan fiatalembertől, jót és üdvöset, aki tegnap még maga is a padban ült s ma már türelmetlenül várja, hogy holnap egy eklézsiába kirepülhessen? Hiszen ez csak egy átmeneti állapot, melynek csak nyűgét és kellemetlen oldalát érzi a végzett diák. Aztán ezeknek az alsó osztályoknak a tanítási ideje meg sem volt szabva: a publicus praeceptorok egyéni buzgóságuk vagy hanyagságuk szerint vagy foglalkoztak velük vagy nem. Szinte még üdvösebb volt, ha nem nagyon buzgólkodtak. Mert a buzgólkodás következménye a törvényekben is előírt és szentesített testi fenyítéseknek mértéktelen használata lett.

A mai gimnáziumnak az az öt osztály felel meg, amelyet classisnak neveztek. Ezek fölött emelkedett az a 3—4 éves folyam, amelyet *philosophicus cursus* pompázó névvel illettek. Ez már nem

gimnázium volt, ez valami korcs alakulat volt a gimnázium és a főiskola között: sem igazi gimnázium, sem egyetem, sem általános képzést, sem szakműveltséget nem nyújtó intézet, amely két célt akart szolgálni s éppen ezért egyiket sem érte el. Ezt az alakulatot fejlesztette ki az a helyzet, hogy e területen nem volt egyetem s az anyagiak hiánya, mely miatt nem mehetett mindenki külföldre.

De mindezeknél nagyobb baj s minden hátramaradásnak az oka a *latin* volt. A régi kollégiumnak egyetlen célja: a helyes és eloquens latin beszéd megtanulása s ehhez a célhoz az egyetlen és kizárólagos eszköz: *a latin, mint a tanítás és társalgás nyelve.*

Több, mint félszáz esztendeig kellett a legvilágosabban látó nemzetnevelőknek küzdeniök, míg a nemzetet kiszabadíthatták a holt latin halálos öleléséből. Mária Terézia Ratio educationisa még nem is sejti az anyai nyelv nemzeteket formáló erejét; a bécsi gárdisták ébresztője még csak általános irodalmi és kultúrtörekvés. De hála II. József kíméletlenül germanizáló törekvéseinek — minő érthetően beszélő példa ez napjainkra is! — halála után egyszerre éledni kezd a nemzeti eszme, amelynek lángralobbanását most már csak késleltetni lehet, de végkép megakadályozni nem. Az országgyűlések már ismételten követelik a magyar nyelv használatát s törvénykönyvbe is iktatják ennek jogait. A tantárgyak közé is felveszik. Igaz, hogy csak heti két órában és latin nyelven írt könyvből latinul tanítják. A legnagyobb magyar mélységes hazafiúi bánatának egész indulatával fordul azok ellen, akik a magyar nyelvet az előszobák és az istállók falai közé száműzik s ezzel a nemességet a néptől, minden nemzeti megújulás ősi és egyetlen kútfejétől, elválasztják.

Ilyen volt az iskola külső képe és belső élete, mikor Brassait a főtanács tanárnak választja. Első kellemes meglepetés volt, hogy tanári beköszöntőjét magyarul tartja meg. Ugyanez a főtanács — sejtem hogy az ő sugallatára — bizottságot küld ki a tanrendszernek a mai viszonyok kivánalmainak megfelelő átdolgozására. Az évek telnek, az évenként tartott zsinati és egyházi főtanácsok mindegyre érdeklődnek a bizottság munkálata iránt. Most ez, majd más valami a baj, a reform-munka csak nem kerül a főtanács elé. Úgy látszik, hogy a feladat igen nagy volt: a bizottság nem bízott magában s esze ágában sem volt, hogy a reformot a latin kiszorításának megkisérlésével kezdje meg. Az 1840. évi bölöni zsinat a latinnak az utóbbi években kissé megeresztett kantár-

szárát kurtábbra fogja, a magyarul beszélő tanulók között a plágát megint szigorúan körözni rendeli. Az igazgatóság most már tovább nem akarván várni az elkészülni úgy sem akaró reformra, saját kezdeményezésére *megbízza Brassait egy új tanulmányi rendszer elkészítésével.* A tervet az igazgatóság az 1841. évi korondi zsinatra nyujtja be. *Ez a zsinat korszakalkotó kollégiumunk történetében.* A zsinat tárgyalásai végén jóformán vita és tárgyalás nélkül elfogadja a tervet, habár a főgondnok, ugyanaz, aki Brassait tanárnak ajánlotta, tiltakozást jelent be ellene. A zsinat kimondotta, hogy *ezután a tudományok magyar nyelven tanítandók.* Daniel főgondnok nem nyugodott bele a radikális határozatba. Mindjárt a következő napon (1841 aug. 28.) panaszos feljelentést tett a főkormányszékhez. A zsinat — úgymond — minden tárgyalás és bővebb megvitatás nélkül jóformán a feloszlás pillanataiban olyan tanrendszert fogadott el, amely az erdélyi tanintézetek „tanulmányi rendszerétől merőben ellenkező“. A főgondnok a lépést igen nagynak, igen merésznek tartotta s korrigáltatni szerette volna. A feljelentés azonban ezt a célját nem érte el. De volt egy nagyon üdvös következménye. S ez az, hogy a Képviselő Tanács a zsinati határozat után nem aludt el, mint aki dolgát jól végezte, hanem bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy kérje ki az egyházi körök véleményét s ennek figyelembevételével tanulmányozza át a régi és új rendszer előnyeit és hátrányait s jól megokolt véleményét terjessze a következő zsinat elé. Ez megtörtént s következménye az lett, hogy az unitárius zsinatok, melyek a lefolyt félszázad alatt még elvétve sem foglalkoztak érdemleges iskolai és nevelési kérdések tárgyalásával, most hangosak lettek az iskolai reform vitáitól. Olyan eleven, pezsgő és építő iskolai törvényhozás helye lett a főtanács, hogy méltán mondhatjuk: akkor emelkedett igazi hivatása magaslatára.

Vajjon mi lehetett az oka annak, hogy a főgondnok e kérdésnél elvált Brassaitól s a zsinat közhangulatától? E kérdésre adandó válasz keresésénél emlékünkbe kell idéznünk azt a ma is gyakran ismétlődő jelenséget, hogy a Főtanácsok és a Képviselő Tanács lelke nem azonos; az eléjük kerülő tárgyak más-más szemek ítéletén, más lelkek szűrőjén desztillálódnak határozatokká. A Képviselő Tanács tagjai, a „hivatalos egyház“ a dolgok alaposabb ismeretével, a múltba nyúló gyökérszálak kíméletével és a jövőbe néző lélek félénk elfogultságával s a súlyosabb felelősség érzése

alatt tekintik az ügyeket; a Főtanácsosok, a „mezei hadak“ minde történelmi látás ballasztjától mentesek s ezért látásuk üdébb, frissebb s a gyakorlati élet követelményeitől vezetettebb. Őket nem nyügözi sem a történelem terhe, sem különböző tekintetek, csak az élet parancsa. Ez a kérdés megosztotta az unitárius törvényhozás közvéleményét. Egyik kisebb táborban voltak a világi közélet tekintélyes állásait betöltő öregek, akik az egyház életében is vezető szerepet vittek, az ú. n. hivatalos egyház, az elaltatott, a megfélemlített őrállók. A másik táborban Brassai mellett egy nehány fiatal, vagy legalább haladó gondolkozású képzett emberen (Bölöni Farkas Sándor, Kriza J., Szentiváni Mihály, Mikó Lőrinc) kívül a Főtanács összes vidéki tagjai.

Ám egy gyökeres reform végrehajtásának szinte minden előfeltétele hiányzott. Meg kellett ezeket máról holnapra teremteni. Erre ember kellett a gátra — Széchenyi mondása szerint, még pedig több, sok s ilyen gátra termett ember — egyedül Brassai volt. Nem voltak tanárok, nem voltak kellően képzett köztanítók, nem voltak kézi könyvek, nem voltak szemléltető szerek és eszközök, nem voltak térképek, gyűjtemények. Valóban az akkori iskola képe csupa nemleges vonásokból tevődik össze.

Brassai munkához kezd. Lázas gyorsasággal készíti, ha nem volna értéktelenítő mellékíze a szónak, szinte azt mondanám: gyártja a tankönyveket: német nyelvtant ir, Számító Sokratest dolgoz át, retorikát, etimologiát, szintaxist, ürismét készít; gyűjti az ásványokat, levelez a bányaigazgatókkal, botanizál, megveti alapját a fizikai laboratoriumnak, rajzmintákat készíttet, térképeket hozat. Bevezeti a szaktanítást az alsó osztályokba, melyeket addig minden tantárgyra egy maga is készületlen végzett diák tanított; alapot vet a felekezeti tanárképzésnek, mikor szervezi és szabatosan körülírja a pedagogarchai állás teendőit s beveszi a tantervbe a pedagogiának, mint kötelező tantárgynak tanítását. Ezzel karöltve járt az addig szinte embertelenül szigorú fegyelmezés enyhülése és szelidülése, mikor a törvényekből kiirtotta a testi fenyítés különböző módjait. A tanterv ez észszerű kialakulásának másik következménye az volt, hogy az elemi iskolából kidobta a latint, fent az ú. n. filozófiai tanfolyamon pedig a lelkészi szakképzés teljesen külön vált. A természettudományok pedig egyszerre hatalmas lendülettel megillető tért nyertek a tanulmányok sorában. S ezzel a szemléltetés elve érvényesült az eddigi szótanulás helyett az egész vonalon.

S mindezt Brassai nem egészen 11 évi tanárkodása alatt tette, miközben 2—2 évig igazgató is volt. Aki az 1837. évi iskolát összehasonlítja az 1847. évivel, bámulva látja azt az óriási különbséget, amely a kettőt egymástól elválasztja. Két külön világ ez: egyik egy holttá merevedett cadaver, elfogultságokkal, lomtárba való ismeretekkel megrakott, elvénhedt szerv, „mely rég elaggott teoriák penészeit nyujtja természetes elvek helyett", melynek szeme a multba tekint s fogékonytalan minden iránt, mit az élet kinál és követel; másik egy ifjú, ki merészen szembenéz az élettel s a jövő feladatain, gondjain és lehetőségein csüng a tekintete. Megszabadult a holt latin bilincseitől, „a rég elhunytnak halálos öleléséből", attól a méregtől, mely „a szent természetet nemzeti létünk legrejtettebb gyökereiben" sértette és fertőzte meg.

Szabad volt most már az út a nemzeti szellem kifejlődése felé, elháritva azok az akadályok, melyek az iskolát szent hivatása teljesítésében eddig gátolták. A küzdelem a magyar nyelvért teljes győzelemmel végződött s a dolgok uj fordulatán azok is meg voltak nyugodva, akik épen a hazafiság érdekében tartottak ki a latin mellett.

De a Gondviselés azt a sorsot szánta nekünk, hogy a csak most kivivott jogait a magyar nyelvnek nemsokára a némettel szemben védelmezzük. Ez a sors a magyar szabadságharc szomoru befejezése után várakozott reánk. Brassai, akit a szabadságharc viharai Pestre vertek, ebben a védekező küzdelemben már nem vett részt.

De a vezetőknek a védekezéshez jelentékeny részben azok a fejtegetések és cikkek is szolgáltatják az érveket, melyeket Brassai írásaiban felsorakoztatva találunk. Az egyháztörténetnek fel kell jegyeznie, hogy még eltávozása után is működésének áldott hatásait és kisugárzásait érezzük.

Brassai életművének megítélésénél gyakran halljuk: mit csinált, mit alkotott Brassai? Amit csinált, az már a multé. Nincs semmi alkotása, ami nevét maradandóvá tenné. Brassai már teljesen a multé.

Amit Brassairól eddig mondottunk, az csakugyan a multé. Egy érdekes fejezet iskolánk történetéből. De egyúttal egy darab magyar kulturtörténet, melynek sugallója, mozgató lelke Brassai volt. És egy lépcső a fejlődésnek azon a folyamán, amely a mához vezet. Mert gyökértelen a jelen, amely nem a multon épül s

még kilátástalanabb az a jövő, mely nem a mult szelleméből és megszentelt hagyományaiból táplálkozik. Brassai iskolai reformmunkája most is él, most is alkotó eleme annak az életnek, mely kollégiumunk falai között foly és élni fog, amíg magyar lélek és szellem hatja át munkáját.

Brassainak nincs nagy életműve, mondják korunk szaktudósai.

Ennek a ténynek megértése végett vissza kell tekintenünk Brassai fellépésének kezdetére. És e tényért a tudományos munka akkori szervezetlenségét, a minden téren való elmaradásunkat kell okolnunk.

Brassai idejében még nem ismerték a szakképzést és a szakmíveltséget. Aki külföldi egyetemre ment, hallgatott kedve szerinti előadásokat, hazajött s tanított azt, amit a szükség kivánt tekintet nélkül tanulmányaira. A tudományok még nem voltak annyira differenciálódva. A munkamegosztás elve ismeretlen volt. Brassai a Vasárnapi Ujság hasábjain Smith Ádám szellemében ismerteti a gyári és gépi iparban a munkamegosztás hasznát és előnyeit és sokkal későbben ugyanezt az esztétikában. Nem jellemző-e, hogy a történelemből nem abszolvált Brassai épen a történelem tanára lesz. S ha nem is igaz az a mendemonda, hogy a kolozsvári egyetem szervezésekor a miniszter megkérdezte volna, hogy milyen tanszékre akar kinevezést, de mindenesetre nagyon jellemző a tudományos szakmíveltség szervezetlenségére. Hát az a feltünő tény, hogy a Tud. Akad. egyik osztályából a másikba teszi át? A napi sajtónak halálát bejelentő az a szava, hogy meghalt *az utolsó polihisztor*, a kegyeletes érzésü emberekben a nagyság előtt való hódolat érzelmeit váltotta ki; de az ú. n. szaktudósok ifjú nemzedékében bizonyos szánakozással vegyes lesajnálást. Hát ezek vegyék észre, hogy Brassai fellépésének idején sok volt a feladat és kevés a gátra termett ember. Annál több volt a feladat, mennél hoszszabban tartott a magyar álom és dermedtség s mennél elmaradottabb volt a kultura és népnevelés. Az a Brassai, kinek atlaszi vállaira 4—5 embernek való tudományos és szervező és propaganda munka nehezedett benn az iskolában, künn jóformán egyedül írta és szerkesztette 1834-től 1848-ig a Vasárnapi Ujságot, ezt a derék hetilapot, melynek ismeretterjesztő hatása egész csomó néptanító működésével ér fel.

Ha e lapnak 15 évi folyamait csak egy kis figyelemmel át-

vizsgáljuk, bámulva látjuk azt a tudatos tervszerű népnevelő munkát, melyet a kúlturára hátrányos, hosszú multban elmaradott nemzete felkeltésére, öntudatosítására szentelt. — Nem széleskörű tudományával való kérkedés ez, amit itt-ott hallani róla, hanem a nemzetnevelés nagy feladatának felismerése és e nagy műnek önzetlen szolgálására önmaga odaajánlása. Erdély legkiválóbb szellemei megértették a korszellem hívását, mely nyugatról Széchenyi gyötrődő lelkéből hangzott feléjük. Brassait elsősorban nem a kolozsvári kaszinó bizalma állította e fontos állásra, hanem saját lelke sugallata. Csak így érthető, hogy a már nagyhírű tudós, kit csábítóbb tudós feladatok vonzhattak volna, a legkülönbözőbb nemzetgazdasági kérdésekkel foglalkozik, cikkeket ír a politikáról, az önnevelésről és művelődésről, a henger- és gőzmalmokról, az első gőzhajóról és vasútról, sürgönyről, szociális munkásgyülésekről, az első esküdtszékről, a léghajózásról, természeti tüneményekről, koleráról, Anglia gazdagságáról és az alsó néposztályok rettentő nyomoráról, a bankokról és ezek gazdasági jelentőségéről. Lehetetlen észre nem venni, hogy ez a munka Széchenyi nemzetnevelő politikájának Erdély szellemében való megkezdése és folytatása. S ha a vezérszólamot a munkához Wesselényi adta is, de a napi munka barázdájában hivatásérző hűséggel Brassai lépegetett.

Forgassuk végig figyelemmel a „Vasárnapi Ujság“ egyik (1837.) évfolyamát. Birálja Edvi Illés Pál első oktatásra szolgáló kézikönyvét, melynek németes kifejezéseit megrója; külön könyvet adna a tanitó és különt a tanuló kezébe. „Mívszorgalomra“ szoktató iskolák felállitását sürgeti, melyekben a későbbi gazdasági, ipari szakiskolák gondolatát észre nem venni lehetetlen. Küzd a babonák ellen, írtja az ezekben való hitet, találmányokról, felfedezésekről ad hírt. Rejkiavik 8000 darabból álló könyvtáráról referálva megjegyzi: hol van nálunk 700 lakójú helység, melynek bár 700 kötetből álló könyvtára volna? Magyarázza a budget szót, ismerteti a Priesnitz gyógyítás-módot, a „persely-bánk“ intézményét, mely az embereket takarékosságra szoktatja: „Hit hitelen alapul s a jóllét mindkettőn,“ mondja Széchenyi szellemében. Agitál a gyümölcstermesztés, répacukorgyártás érdekében; ismerteti a föld nyugtatása (ugar), a termés változtatása által történő előkészitését. Útmutatást ad a fűvészetre, tanácsokat arra, hogyan kell bánni a messziről hozott növényekkel, hogy megfoganjanak és jól tenyésszenek. Ismerteti a „juhferesztés“ és nyírás módjait és hasznát, a rákfene

ellen való orvosságot, a méhtartás hasznát. Sürgeti a mázsálóval való mérést, „mely a tudományos gazdasági mérésnek egyetlen egy helyes módja.“

Bizony népnevelés és népkultúra ez a javából, csakhogy szűkebb keretek között, amit Széchenyi programmba vett és megvalósított a testvérhazában. A helyzet sok vonatkozásában hasonlított a maihoz. Akkor sem volt egyetem. A magyar tudományos törekvések akkor is a három kollégium falai között találtak otthonra. Egy embernek többnek terhét és munkakörét kellett vállalnia. S annál többét, mennél arravalóbb volt. Brassaiból kitelt a tantervkészítő, a nemzetnevelő, az esztétikus, a történettanár, a statisztikus, geografus, nyelvész, fizikus, chemikus, botanikus, később a hébernyelv tanára, a filozófus. S még mindez nem elég. Kényszerű pesti tartózkodása alatt beáll dramaturgnak és zenekritikusnak. Mindenütt odaállították, ahol ember kellett a gátra. 1859-ben az erdélyi magyar társadalom leghatalmasabb alkotása, az Erdélyi Muzeum-Egyesület élére kerül, majd 1872-ben a kolozsvári tudomány-egyetem mathematikai tanszékére. Mikor a tanterv reformját késziti elő, tankönyveket kell írni, ugyanakkor írja A füvészet elveinek vázlatát, Bevezetést ad a világ, a föld és statusok ismeretébe, írja az 1848 előtti magyar közgazdasági irodalom legjobb termékét, a Bankismeretet. Mikor Okszerű Vezérét írja, ugyanakkor esztétikát is ír; majd a logikába kezd, de ugyanakkor módszertana alapvonalait rajzolgatja, párhúzamosan a magyar mondat lelkébe pillant bele olyan mélyen, mint még a mai napig is senki. Arany, Gyulai kritikai lap kiadását sürgetik, hogy az irodalomban felburjánzó gyomot irtsák. Brassai megindítja Criticai Lapok-ját. Hullámot ver az 50-es években a Vogt-Moleschott-Büchner materializmusa. Brassai észreveszi a veszélyt, mely a komoly és mélyreható filozófiai gondolkozást és a közerkölcsöket fenyegeti s fényes elmeéllel kel ki az üres metafizika ellen; a szellem örökérvényű törvényei nevében hadat üzen a Comte pozitivizmusának s illő határai közé szorítja a Darwinismus tanát, melynek erkölcstani tételeit a közélet veszedelméül tekinti. Szóval sok specialistának kellett kitelnie Brassaiból s ez volt a végzete. Ma már alig tudjuk megérteni az ismereteknek ezt a rengeteg kiterjedését, a munkabírásnak és munkavállalásnak ezt a páratlan nagyságát és önzetlenségét. Ez az oka, hogy nincs világraszóló műve, mely nevét halhatatlanná tenné. De próbálnók csak meg szellemének műveit, munkásságának nyomait, nem-

zetnevelő, ismereteket terjesztő, felvilágosító tanításait a XIX. század magyar kulturtörténetéből kivenni s megdöbbenve fognók látni, minő ürességek, minő tátongó sötétségek támadnának a magyar közművelődés mezején. S aztán ki merne egy korszakos tudományos mű és egy nemzetet a művelődésben való elmaradás Pató Pálos tunyaságából felébresztő, a kultúra útjára indító s nemzeti öntudatra emelő, egy életet kitöltő munka értéke között az előbbi javára dönteni?

Aztán az a vád, hogy Brassai a multé s nincs szellemének semmi műve, ami nevét fenntartaná, ami a magyar tudománynak ma is alkotó eleme lenne, önmagában sem igaz.

Brassai igazi mély szeretettel az emberi szellem legpompásabb, legmélyebb alkotásával: a nyelvvel foglalkozott. Az iskolai nyelvtanítás elmaradott és esztelen volta az az igazi ok, amely őt a reform munkájára indította. Tanársága első évétől kezdve majdnem élete végéig foglalkozott a nyelvtanítás kérdésével. Tanári állása, egyéni hajlamai vezették ez irányban. Saját szorgalmán és saját maga találta módszerrel megtanult 8—10 nyelvet. Lélektani ismeretei, hosszas elmélkedés és tapasztalatok mély betekintést nyújtottak neki nemcsak a módszer kérdéseibe, hanem a nyelvek szerkezetébe és lényegébe is. Iskolai reformmunkája a magyar nyelvet juttatta természetes jogaiba, de megindítója a nyelvtanítás módszere elavult és esztelen voltának felismerése volt. Okszerű vezére a maga nemében egy páratlan mű, mely első betűjétől az utolsóig egy a nyelv szerkezetébe és a tanulás lélektani lefolyásába mélyen belelátó szellemnek eredeti alkotása. Olyan nyelvfilozófiai jelenségek és törvényszerűségek foglalata, melyek ma is, szinte 100 esztendővel első megjelenése után, a sokkal haladottabb nyelvtudomány tételei és igazságai. Megjelenésük korában annyira újak, annyira eredetiek, az addig járt nyelvtanítói módoktól annyira elütők voltak, hogy a világ megértés nélkül bámult rájuk s a magyar tudományos életben visszhang és követés nélkül maradtak hosszú ideig. De a tudomány haladt. Külföldön is mind inkább érezték a modern nyelvtanítás módszerének hibás voltát. Mindig merészebb kárhoztató hangok hallatszanak ellene, míg Viëtor 1882-ben kiadja *Der Sprachunterricht muss umkehren* címen a reform Trompetenstossát, melyben Brassaira hivatkozik. S megtörtént az a szomoruan jellemző eset, hogy a német Viëtor ismertetett meg minket magyarokat Brassaival, a tudós nyelvreformerrel. S halála után megállapították, hogy az a reform,

melyet 1902-ben a modern nyelvek tanítására a francia középiskolákban „direkt módszer" neve alatt kötelezővé tettek s mely azóta más országokban s nálunk is, mind jobban elterjedt, lényeges tételeiben és elvi megalapozásában Brassainak már 1845-ben kidolgozott és alkalmazott módszerével azonos.

Brassai teljes tudatában volt annak a nagy lépésnek, melyet a nyelvtanítás módszerének történetében tett, melyet „nem szeszély vagy eredetiségen kapkodás teremtett, hanem maga a természet sugallt s 25 évi tapasztalás és tanulmányozás diktált". Harcolt is, ismételten és hevesen elismertetése érdekében, védte igazát, ki akarta erőszakolni érvényesülését. Mindhiába. A nyelvtanulásról és nyelvtanításról szóló cikkeiben olyan meglepően modern elveket és igazságokat mond, melyekre a nyelvtudomány csak hosszú idővel utána jutott el. Brassai már 1837-ben hírdeti — a sokkal későbbi Brugmann és Leskien nyelvfilozófusokkal egyezően, — hogy akik csak egy világnyelvet kivánnak, azok „következményt akarnak ok nélkül", mert a nyelvek különfélesége nem valami elszigetelt, esetleges tény, hanem „a testi és szellemi természet sok más jelenségeivel egy közös törvény láthatatlan lánca által összefügg". A nyelvek a nemzeti karakter, az életművezet (szervezet), a klima és más természeti körülmények eredménye s ezért szükségképen örökösen különbözniök kell egymástól. Hirdeti, hogy a nyelvek ú. n. *formagazdagsága*, amellyel a latin és német nyelv dicsekszik, nem gazdagságot, hanem szegénységet, fejletlenséget jelent. Már 1845-ben kimondja, hogy egy nyelv hangjait s accentusát más nyelv betűivel megértetni vagy tanítni akarni sikertelen fáradság. Francia nyelvmesterében kimondja: „minden szót csupán csak mondatba foglalva ismer meg a tanuló". Ime az összefüggésből való szótanulás, amit sokkal később a nyelvtanítás reformja hozott magával. A nyelvtant indukció alapjára helyezi, mint a későbbi reform. A direkt módszer egyik legsikeresebb lépése: a beszédgyakorlatok nála jelennek meg először tudatos és rendszeres módon.

De a legnagyobb szeretettel a magyar nyelvvel foglalkozott, melynél „szebb muzsikát" füle nem ismer. Féltő gonddal őrködik a nyelv tisztasága felett. Kritikai folyóiratának élére azt irja: Tiszteljük őseink nyelvét. A magyar nyelvtudomány hálás emlékezéssel állapította meg, hogy a magyartalanságok első üldözője ő. A nemzeti szellem legbelsőbb alkotásán nem türt el semmi idegenséget. A nyelvújítás okvetetlenkedéseit maró gúnnyal ostorozza. Jósikát okta-

lan szógyártásaiért támadja. Főleg Kazinczy fordításaira céloz, mikor azt mondja, hogy nyelvünkön „minden idegenből való fordítás rajta hagyta a keze szennyét“. *Brassai halhatatlan nagy érdemeket a magyar mondattan körül szerzett.* Valóságos felfedezés számba megy, mellyel nemcsak a magyar, hanem a német nyelvészeket is messze megelőzte, az a tétele: *A nyelvbeli egyén nem a szó, hanem a mondat.* Minden szó szükségképi része a mondatnak s csak érte létezik. Ha a szót kiszakitjuk a mondatból, mint a fáról lemetszett ág, meghal. A szó csak a mondattal és a mondatban él. Milyen szembeszökő igazság s mennyit kellett Brassainak még olyan nagyeszű nyelvésszel is, mint Hunfalvy, emiatt vitatkoznia. És csodálatos! Brassait erre a „felfedezésre“ egy helytelen felfogás vezette. Az t. i., hogy a nyelvet nem történeti fejlődésében tekintette, hanem mint teljesen kész, kialakult termékét a szellemnek. A nyelvtudományt nem történeti, hanem természeti tudománynak tekintette.

Másik nagy felfedezése: az analogia nagy szerepe a nyelvek fejlődésében. A nyelvtudománynak a 70-es évekkel kezdődő legujabb módszeres haladása a Brassai által kiemelt analogia minden nyelvtényre kiható működésének felismerésében áll. Brassai tagadja az alany és állitmány dualizmusát. Szerinte a mondat igéből és határozóiból áll. A mondat tartó és forduló sarka az ige. Ez a lelke, a napja annak a rendszernek, melyet mondatnak nevezünk. Egyszerü, világos elmélet, melyhez hasonló a németeknél csak jóval később terjedt el. A mi nyelvészeink megoszlanak e tekintetben. De Brassainál is marad valami kettősség a mondatban: egyik az inchoativum, másik a mondatzöm, ami megfelel a lélektani alanynak és állítmánynak. Kocsis Lénárd szerint: „termékeny gondolataival, a legnehezebb, de legfontosabb kérdések felvetésével nemzedékek számára jelölte meg a kutatásnak új szempontját, helyes irányát... A meg-megújuló mondattani viták végső rostjai is Brassai műveibe mélyednek, hiszen épen a tőle felvetett kérdések tették a harc középpontját“. Valóban igaz, amit Kicska Emil mond, hogy Brassai „sokkal mélyebben pillantott bele a mondat szerkezetébe, mint akármely német tudós, Gabelentz, Kern, Wegener stb. Steinthallal egyetemben,“

Csak vázlatosan érintettem Brassai nyelvfilozófiai működését és a magyar mondattanban végzett korszakos megállapításait. De a fennebbiek is megdöntik azt a méltatlan ítéletet, hogy Brassai

nem alkotott maradandót s halála után 30 évvel már egészen a multé. Pedig még csak nem is érintettem lélektani alapra helyezett módszertani fejtegetéseit, melyek akármely nagy nemzet irodalmának becsületére válnának, nálunk meg mai napig páratlanul állanak. Valóban igaza van Felmérinek, mikor Brassait hazánk első és legnagyobb methodologusának nevezte. Mert, ha ma már a módszernek nem tulajdonítunk is olyan kizárólagos becset és fontosságot, mint Brassai kora (nem Brassai, mert ő az „oktatói lángésztől" még többet várt), azt bizvást megállapithatjuk, hogy e kérdésben egyetlen lépéssel sem vagyunk tul Brassain s tételei ma is teljes mértékben érvényesek és helytállók.

Aztán nem szóltam arról a félszáz évig tartó irodalmi csatározásról, melyet a materializmus, darwinizmus és positivizmus ellen folytatott, állandóan és következetesen védve az ember szellemiségét, a lélek magasabbra vágyó igényeit és eszményeit, az akarat önmagát teremtő erején, primatusán felépülő tiszta erkölcs puritanizmusát. Pedig a róla alkotandó, csak némileg teljes kép megrajzolásához ezek az adatok is hozzátartoznak. Mégis le kell mondanunk erről ez alkalommal, hogy egy pár szót ejthessünk arról, hogy mi volt az ő általános nagyrabecsülésének és legendás hirének az oka? Mi tette őt a mindenkitől tisztelt, mindenkitől szeretett és mindenkitől megbámult, mindenki „Brassai bácsijává"?

Az emberi nagyság több tényezőből tevődik össze. Kétségtelen, hogy hozzájárult ehez már a rendesnél magasabb alakja, kissé különcködő, néha hanyag, a társadalmi szokásokat semmibe vevő öltözködése, magas életkora, szivének jósága, mely sokszor anyagi erején felül is áldozatot hozott a közért és sok szegény tanulót és embert átsegitett az élet nehéz küzdelmein és nélkülözésein; hozzájárult tudásának, ismereteinek szinte hihetetlen terjedelme és mélysége. Az okok sorát bezárja az, hogy neki hosszu életén keresztül egyetlen egy szenvedélye volt: a tanulás és tanítás. Egy írásában jellemzően mondja: „egy újnemű Pandora szelencéje, melyből a tudás egyszerre az egész emberiségre kiterjedne, ezerszerte gyászosb ajándék lenne, mint ama hajdani és egyszerre bédugná az értelmi gyönyörök forrásait". Neki a tanulás nem teher, hanem „az izgás és elcsillapulás" hullámzása által okozott szellemi gyönyörűség, mintahogy az esztétikában is a meggyőzött nehézség érzése a gyönyörűség forrása. Valósággal ódai emelkedettséggel szól erről a lelki állapotról. És a tudás! Egész lelkisége erre prae-

destinálja. Voltairerel vallja, hogy jobb egy tévedést kiigazítani, mint egy új igazságot felfedezni. Szellemének alkata, mely az elemzésre, az igazság gyökeréig való behatolásra volt berendezve, erre a tanító, erre a nemzetnevelő munkára vezette őt. Egy igazi tanító, aki holtig tanul, de azért, hogy pazarul szórhassa lelki kincseit, tudományos ismereteit nemzete lelkének termőtalajába. Kora közvéleménye, mely őt mindenkinek nagyrabecsült Brassai bácsijává tette, helyesen becsülte az ő halhatatlan érdemeit s mi akkor járunk az igazság szellemében, ha epigon-voltunkat alázatosan beismerve, hálát adunk a Gondviselésnek, hogy őt a magyar kultura vezetőjéül adta és imádkozunk, hogy bús nemzeti sorsunk viselésére ilyen őrállókat, ilyen prófétákat, ilyen nagy tanítókat adjon jövőben is.

Brassai emlékére.

(Ünnepi óda halálának 30 éves évfordulójára.)

— Irta: *Pálffi Márton.* —

1.

Ünnepre föl, te drága szent Sionnak
    Siró harangja, csüggeteg kebel!
Mi lett belőlünk? — Hagyj békét e húrnak,
    Mindenből az lesz, amit érdemel.
    Rontásnak romlás csak a bére,
    Egyébre gondolj, építésre.
Könnyben, vagy vérben — élet minden élet,
Csak sose sajnáld, ontsd a veritéket.

2.

Könnyből fohász, fohászból vértezet lesz.
    S a könny? — Hiában az se hullt soha.
Megváltó ostor kell az embereknek,
    Az Úr csak a gyávákhoz mostoha,
    A kishitükhöz, csüggedőkhöz,
    A benne bízni nem merőkhöz,
De jeleképpen szent szeretetének
Küld egy-egy Brassait a nemzedéknek.

3.

Hogy minek küldi? — Büszke fáklyafénynek,
    Csillagsugárnak a nagy éjtszakán,
Bizonyságnak, hogy akik másért éltek,

Élni csak azok éltek igazán.
Hogy minek küldte? — Trombitának,
Halott felrázó harsonának,
Hogy aki míg élt, csak tanított, intett,
Halóporában is tanítson minket!

4.

Ki és mi volt csak Brassai bácsi?
Egy koponya. Maga egész világ.
S egy érző szív, amelynek dobbanási
Éretted vertek, magyar ifjúság.
Csodás talány az idő kerekén,
Egy vénember, ki nem volt sose vén,
Hires tudós, a tudománya tenger,
Daróc alatt aranyszív, aranyember.

5.

Ki és mi volt csak Brassai bácsi?
Tudós? Lehet. Belőle kitelik.
A mindenség sem éppen óriási,
S csöppenként minden hordó megtelik.
De mit használ a sok, ha másé,
A kölcsönkért tudás tudás-é?
Otthon forrt must a Brassai tudása,
Egy nemzet itta s lőn föltámadása.

6.

Száz évén át de nem élt itt hiába
„A tudománynak, elmésségnek és
A logikának ez a Góliáthja".
Minden betűje nemzetépítés.
Mi csak vártunk a *delizsáncra,*
A *klavirmester* állt a sáncra,
Mi benn ültünk a boldog óra vártán,
Ő őrként állott künn a hideg vártán.

7.

S hogy tanított! Belülről nő az ember
S csak fokról-fokra, tömni nem lehet.
A szikrát adja mindig csak a mester
S ne fújja-fújja folyton a tüzet.
Gyújtson, ha szikra! Föl csak bátran,
Csak bizalom a koponyákban!
Ne várjon támaszt senki, mint a bálvány,
Álljon kiki a saját maga lábán.

8.

Álljon kiki keményen meg a lábán!
  Nagy *praeceptor*, halljuk mi hangodat.
Ólomvitézid állnak még a vártán
  S jaj, ha nem állnak, az a kárhozat.
  Elvész a nép, ha tudományra
  Se szomjas már, ha élni gyáva.
De örökélet van számára írva,
Ha megy amerre a *praeceptor* írta.

9.

Ahogy megírta, rája vall a festék,
  Ahogy kötődik, Sokratesre vall,
A sava-borsa is mind görög termék,
  Csak *ülni* nem tud: úgy látszik, magyar.
  Huszáros merszű ötletember,
  Ha látja, baj van, rajta, nyergel.
A betű neki nem kényelmes karszék,
Hajrá, legény, a táltosokból van még!

10.

A táltosokból, legény, mi maradt még?
  A könny s az út, mely próbákhoz vezet.
Nem halljátok az Úr vérző keresztjét,
  Hogy sír: Péter, szeretsz-e engemet?
  Uram, ne kérdezz, látod lelkemet,
  Megtántorodva is szerettelek.
Ha éhesen, ha rongyosan, ha fájón,
Állíts, Uram, ahova kellek s állom.

11.

Ünnepre föl, te drága szent Sionnak
  Síró harangja, csüggeteg kebel.
Mi lett belőlünk? — Hagyj békét e húrnak,
  A mestert kérdezd meg, hogy mit felel:
  Meglesz mindennek, meg a bére.
  Gondolj te csak az építésre.
Könnyben vagy vérben — élet minden élet,
Csak sose sajnáld a szent verítéket.

Emlékbeszédek
a kolozsvári temetőben levő síremlék előtt.

Dr. Boros György egyházi főjegyző beszéde a Magyar Unitárius Egyház nevében.

Ki munkásságban páratlan, dicsőségben fényes, szokatlanul hosszú életedet hazádnak és nemzetednek szenteléd: Brassai nagy lelke, idézlek! Szállj le ránk, jelenj meg köztünk, gyújts régi fénynél új szövétneket. Tanítsd meg az ifjút a hon szerelmére, az öregnek légy például, hogy az élet csak addig élet, míg napjait munkában éled.

Ime, kegyelet és hála, klasszikusan szép és komolyan fenséges síremléked elébe vezényelte újból nemzeted fiait és leányait. Megéreztük, hogy olykor szükséges föllebbenteni a múlt idő fátyolát, hadd szóljanak hozzánk, ők, a megdícsőült lelkek, kik a földi leplet levetkezék és immár az örök élet boldogságát élvezik.

Jó nekünk itt észrevennünk, hogy bár porladoznak a tömör kőemlékek, mégis mindenik fölebb, a magasságba, a távoli messziségbe irányítja figyelmünket. Jó nekünk Petőfivel szólnunk:

A szobrok a domború hant elején
Mind annyi betűi egy isteni lapnak.
Nagy gondolatit mikor olvasom én:
A sírba, a sirbul az égbe ragadnak.

És tovább biztát a hit: ha ég és föld elmulnak is, mi Istentől való isteni marad.

Ez az ember élettörténetének a kulcsa! Minden, valamiben érték és marandóság eleme rejlik, túl van azon ami, földi és romlandó. Ami isteni és örök fönn az égben és lenn a földön, a földre helyezett emberre van bízva itt. A lélek-szikrák szünetlenül keresik az alkalmas médiumot, hogy gyújtsanak lángot, amely világít és melegít. A nagy lelkek az isteni erő teremtő munkáját végezik. Ez a munka ép annyira állandó és örök, mint maga az isteni lélek, akitől származik az erő. De egységes is, mert a tökéletesség értékét nem érintik az erő megnyilvánulásának változatai.

A föld élő világa a nap hatása szerint változtatja színét, illatát. A lelkek is amaz egy forrásból táplálkozva jelentkeznek mint költők, művészek, politikusok, hazafiak, próféták, tanítómesterek és emberbarátok. Ez a tagoltnak látszó lelki munka gyakran egymás ellen hat, de a végső mégis csak az isteni akarat érvényesülése.

A különös hatás elkerülhetetlen. Minthogy az ember élete a földhöz van kötve, egyénisége és jellege is aszerint módosul. Ennek köszönhetjük, hogy oly sokfélék az ember-fajok és a nemzeti jellegek. Igy magyarázható meg, hogy csak Magyarországnak születhetett Széchenyije, csak Erdélynek Brassaija. Igy érthető meg, hogy ez a két nagy elme összetalálkozott, mert mind a kettőre a XIX. század első felének volt szüksége.

Brassai szerénységétől bocsánatot remélve, merem együtt emlegetni fajunknak e két büszkeségét. Egy lélek táplálta őket úgy is mint hazafiakat, úgy is mint reformátor munkásokat. Midőn Széchenyi azt mondja: Szeretlek nemzetem minden hibáiddal, Brassai így szól: Életem s annak minden iparkodása honomé.

Széchenyi hatalmas trilogiájában (Hitel, Világ, Stadium) érett gondolatai özönét emésztő szenvedéllyel tárja nemzete elébe. Ő a gazdag és vagyonos úr, a világismeret magas láttávolából átöleli tekintetével hazáját. Megalapítja és gazdaggá teszi a Magyar Tudományos Akadémiát. A szegény falusi pap fia, Brassai, a tudomány gazdag tárházából egy heti Ujság szerény lapjain a világismeret, s az emberi elme termékeit 14 esztendő szünetlen munkájával szórja szét honfitársai között.

Éppen mint Széchenyi, Brassai is, telve volt a reform vágyával, mert látta, hogy nemzete el van maradva. 65 esztendeig forgatott tollával mindig azt írta meg, amire a nemzetnek legnagyobb szüksége volt. Ha Széchenyi azt vallotta, hogy: a nemzeti értelem legnagyobb kifejtése azon nemző ok, amelyből nemzetiség, hazaszeretet, közlélek, polgári erény, közboldogság, nemzeti dícsőség fakad; — Brassai beszegődik faja tanítómesterének és megragad minden alkalmat, hogy a mult lélekölő nyűgétől, az idegen (latin) nyelvtől megszabaditsa, de egyben arra is, hogy elhanyagolt anyanyelvét minden lehető módon tisztítsa, gazdagítsa. Nyelvünk nemzetiességének szent ügye annyira szívén feküdt, hogy védelmére fölhasználta a gúnnyal vegyített kritikának minden eszközét. Azt vallotta, hogy „minden nemzet saját életének vonásait, nyelvében rakja le“.

Mennyire összhangzik ezzel amit Széchenyi mond: „olyan

kevesen tudjuk átlátni, hogy a magyarnak léte és a magyarnak nyelve synonim és ő akkor veszti nyelvét, amikor veszti létét és akkor veszti létét, mikor veszti nyelvét".

Ha Széchenyi azt akarta, hogy a nemzet először gazdag legyen, mert azután könnyen lesz szabad, Brassai, aki filozófiai és esztétikai tanulmánnyal kezdi meg írói pályáját, a *bankismeretről* ír könyvet, mert tudja, hogy a közönségnek pontos kalauzra van szüksége, ha gazdagodni akar.

Hasznosnak lenni, jót tenni, a haladást biztosítani bármi áron! Ez a reformátor lélekállapota. A gúny, lekicsinylés, a meg nem értés, a rosszakaratú félremagyarázás, s abban a korban, melyben Brassai kezdette a munkát: a rebellisség, felforgatás, sőt a forradalmat szítás vádja is igen könnyen elhangzott. Brassainak minden ilyenben volt része, de soha semmi vissza nem tartotta, hogy megmondja, amit jónak és hasznosnak gondolt.

Ha végig szemlélem azt a rengeteg sok munkát, amelyet elvégezett; ha figyelemben tartom, hogy az ifjúságot mennyire szerette, ha hozzáveszem, hogy a női jogok kivívásáért hány alkalommal emelte föl szavát, ha összehasonlítom azt a magyar középiskolai oktatást, amely őt 1837-ben találta, azzal, amivé az ő hatása alatt 10 év alatt Erdélyben átalakult, varázslatosnak kell nyilvánítnom erejét és munkabírását.

Kétségtelen, hogy Erdélyben is, mint Magyarországon a mult század 30-as és 40-es éveiben, a föllendülés, a haladni vágyódás rendkivül nagy volt. Költőink, tudósaink, nemzetgazdászaink és nyelvészeink sűrű egymásutánban támadnak. De a közszellemet mindig a vezető nagy lelkek teremtették meg. A politikai vezérek: Széchenyi, Kossuth és Deák mellett, mulhatatlanul szükség volt a Wesselényiekre és Bethlenekre, de mindezeknek szükségük volt arra a tanítói gárdára és írói seregre, amely hátuk mögött állott.

Brassai mindenütt föltűnik. Csupán a költészet és a politika szinterét engedte át másoknak. Mai embernek rendkívül nehéz fölfogni, hogy Brassai miért volt minden, miért nem lett csak egy tárgy tudományos művelője, mert annyi erővel talán világhírű művet teremthetett volna.

Erre a jóindulatunak látszó, de éles kritikára két magyarázat kinálkozik. Egyiket adja életének, vagyis a XIX. század első felének helyes fölismerése. Magyarországon és Erdélyben akkor semmi sem volt kiformálódva. Nem volt nemzeti alkotmánya, nem volt

magyar kulturája, nem volt nemzeti irodalma, nem volt egységes anyanyelve, mert magyarul csak a nép beszélt, a középosztály s a hivatalnoki kar, valamint a törvénykezés a latin nyelvet fosztogatta szépségétől és klasszicitásától; a főnemesség az idegen nyelvek használatával tetszelgett magának. Az öntudatos és nemzeti reformot akaró Brassai, ezt nemcsak fölismerte, hanem meg is akarta változtatni, tehát kénytelen volt mindenben helytállani, miután arra tehetséget érzett magában. Igy jutott a polihistor, egyben az utolsó polihistor megkülömböztető elnevezéséhez.

A másik magyarázat az elsőt kiegészíti és abból áll, hogy ilyen volt az általános irányzat. De a mi még jobban megfejti a kérdést, Brassai nevelésénél és egyéni hajlamainál fogva a mindent-megismerésre, a mindenttudásra volt berendezkedve. Őt nem elégítette ki a zene, amivel első kenyerét szerezte; nem az ó- és új nyelvek ismerete, ami az összes klasszikusok élvezéséhez segítette; sem a természettudományok, amikben mester volt; sem a matematika, amivel Euklides elemei és Bolyai axiomája neki hazája határán kívül nevet szerzett; sem a botánika, amiért egy egész növényfajt neveztek el a nevérő!. Ő a bölcsészet iskoláit végigjárta, a modern nyelveket irodalmilag tovább magyarázta, de sem ott, sem itt nem állhatott meg, már csak azért sem, mert mindenek-felett uralkodó szenvedélye volt a tanítás. Ha egyéb nem, ez is rávitte volna, hogy tanuljon meg mindent.

Minthogy azonban Brassai nemcsak élvezett, hanem termelt is, minthogy minden tudományág megértéséhez kitűnő kulcsot készített és adott számtalan könyvében s minthogy mindenbe az ő speciálisan magyar és erdélyi lelkét vitte bele, ez a lélek nemcsak nincsen elhalva, hanem nincsen is kitermelve.

Ez az ünneplés nem szól csak e külső emléknek, nem is csak a majdnem 100 éves, bámulatosan szép és egységes életnek, hanem szól annak a nagy akarásnak, annak a nagy lelki energiának, mellyel ő nemzetét, magyar faját s annak minden jó tulajdonságát erjedésbe akarta hozni, tökéletesebbé igyekezett tenni, éppen mint nagy mestere Széchenyi.

Ha szava sokszor a pusztában kiáltó szavához hasonlított, egyesek mindig meghallották és tovább adták szavát, hangját. Ha néhol már csak a nevére emlékeznek, ezután a neve körül szövődött legendák élete hisztoriájának színévé lesznek. Majd, midőn az ifjúság ráeszmél, hogy valaki egyszer érette kész volt 100 esztendőt

élni, 90 esztendőt tanulni, 80-at dolgozni, Brassai megjelenik újból, mint Praeceptor Transylvaniae, mert a mi lélekből származott, lelki marad mind az idők végezetéig, mert ő a korral haladó volt, az is marad, míg az ajkakról hangzani fog a magyar szó s azután is, mikor már csak a tudományosság érdekében fogják vizsgálni, hogy a magyar nyelvészek közül ki járt legközelebb e nyelv szelleméhez és a nép lelkéhez. Brassai tanítása szerint: minden munka számot tarthat a dícséretre, tehát az állandósságra is, ha az egészet egy kiismerhető lélek eleveníti, ha az elvek, az állítások egymással egyezők s a gondolatok logikai egybefüggésben vannak.

Emlékezzünk és emlékeink között tartsuk tiszteletben az ő nevét! Jelentsen a Brassai név *szorgalmat* és *hazaszeretetet, tiszta erkölcsöt* és *hitbuzgóságot.*

Emlékezzünk és tanítsuk meg gyermekeinknek, unokáinknak, hogy a XIX. századot Erdélynek ez a nagy fia nemcsak végigélte, hanem végig is dolgozta, azért hogy nemzetének nyelve, hite, tudása, hírneve és becsülete kihívja a tiszteletet a nagy nemzetek versenyében.

•

Vásárhelyi János püspökhelyettes beszéde az Erdélyi Református Egyházkerület nevében.

Az Erdélyi Református Egyházkerület s a velünk együttérző testvér egyházak nevében meleg szeretettel, őszinte áldáskivánással üdvözlöm unitárius testvéreinket e nagyszerű ünnepély alkalmából. Mi is hálásak vagyunk az Unitárius Egyház bölcs vezetőségének, hogy előttünk, mai nemzedék előtt is, megújítja s az igazi tisztességtétel gyertyatartójába helyezi annak a férfinak, Brassai Sámuelnek emlékezetét, akinek élete, tanitása nemcsak unitárius testvéreink, de mindnyájunk, az egész romániai magyarságra nézve útmutató példaadás, megújuló erőforrás. Brassai Sámuelban olyan férfiuval áldotta meg az Isten nemzetünket, akiről valóban el lehet mondani, hogy élete szövétnek, bölcsessége kenyér. Egy pillanatra hadd tegyek bizonyságot én is, a legnagyobb igazság mellett, mely Brassai áldott munkásságából, példátadó életéből olyan megragadó fénnyel sugárzik felénk.

A legnagyobb magyar, akinek tündöklő eszményei oly eleven erővel ragadták meg, hatották át Brassai Sámuel törekvéseit is, fel-

tette maga előtt a kérdést: Mi lehetne az ő kicsiny fajának igazi erőforrása, védelme, megújúlt jövendőjének záloga? És e kérdésre így felel: „közintelligencia, egyedüli, valóságos erő; ennél előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs s azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni, legszentebb kötelességünk.“ „Az emberiség bármi kis népe is erős, nagy és halhatatlan lesz, ha az értelem szózatját követi.“ Ime az a férfiú, akinek lelkében népe iránt ott ég a fajszeretet forró hevületével a tettreinditó vallomás: „Életemmel, véremmel szeretném segiteni rajta s osztoznám vele együtt szenvedve sorsában.“ Az igazi tudásban, valódi műveltségben látja az egyetlen fegyvert, mellyel kicsiny népe megvédelmezheti élethez való jogát, az egyetlen eszközt, melynek hatalmával hivatást tölthet be a világon. Ez a meggyőződés, ez a hit viszi, ragadja a lázas, soha megnemszűnő tanúlás útjára Brassai Sámuelt. Tudásának karjaival összeakarja fogni ég és föld minden titkát. Szorgalmával összeakarja gyüjteni az emberi kúltúra minden kincseit, művészi törekvéseivel közjóra akarja tenni a tiszta költészet, zene minden lelket nemesítő, tisztitó áldásait, közgazdasági dolgozataival fel óhajtja tárni népe előtt az anyagi előhaladás életet gyarapitó feltételeit, valláserkölcsi irataival meg akarja acélozni hősi erőfeszítésre népe gyermekeinek lelkét. Egyszóval lankadást nem ismerő, páratlanúl kitartó munkásságával, népének meg akarja szerezni azt az erőt, amelynél a legnagyobb magyar szerint „előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs,“ a közintelligenciát.

Minden egyéb javainkban szegényen, amikor megjelenünk és áldozunk most e helyen Brassai emlékezetének, úgy érzem, hogy ez a mi ünneplésünk hódolat az ő életének ezen legnagyobb, központí igazsága előtt. Mi érezzük, tudjuk, hogy a mi mai életünk megújúlásának, megmaradásunk feltételeinek leghatalmasabb, egyetlen eszköze: az öntudatos, igaz nemzeti műveltség, a közintelligencia.

Erdély egyházai multjukat tagadnák meg, ha készséggel nem ismernék el ez igazság egyesitő, összefogó erejét. Népünk pusztulását segitenék elé, ha teljes anyagi és erkölcsi erővel nem pártolnának minden igaz kúltúrtörekvést. De nem! Mi az igazság, a Brassai élete által példázott igazság érvényesitésében és szolgálatában egyek vagyunk. Mi tudjuk, hogy megtartatásunk az a tudás, melynek szárnyakat ad a hit s melyet közhasznúvá tesz a szeretet. E tudás igaz képviselőjének, Brassai Sámuelnek emlékezete előtt

alázatosan meghajtjuk térdeinket s kívánjuk, hogy ez áldott férfiú emlékezete időtlen időkig legyen unitárius testvéreinkkel együtt mindnyájunk számára munkás élete példaadásával *szövétnek*, bölcsességének ajándékaival *kenyér*. Isten áldása legyen ezen az áldott ünnepen!

Dr. Kristóf György egyet. tanár beszéde a kolozsvári Román Királyi Egyetem s az Erdélyi Muzeum Egylet nevében.

A kolozsvári Egyetem és az E. M. E. megbízásából és nevében köszöntöm tisztelettel és hálás hódolattal e felemelő ünnepélyen a Brassai Sámuel dicső emlékezetét, halhatatlan szellemét.

Bizonyára hiú és meddő dolognak tartanók, ha a verőfényes hegyoldal virágai, vagy akár mi emberek vitatkozást kezdenénk a fölött, hogy a mennyégről leragyogó nap kire, melyikünkre szór világosabb sugárkévét, éltetőbb meleget. A Brassai törhetetlen erélyű és munkás szellemének fénye is egyazon tűzzel, ugyanazzal az áldástosztó hévvel szóródott le közművelődésünkre, szellemi életünk egész területére. Gyermekirodalmunk és a dogmatika, az iskolai tankönyvírás és az összehasonlító irodalomtörténet, a növénytan és a zeneesztétika, a nyelvtudomány és mennyiségtan, röviden egész szellemi életünk egyaránt részese volt a Brassai szellemiségéből kisugárzó áldott fénynek. A különbség nem a fényben önmagában van, hanem a hatásban. Ugyanaz a fénykéve szemmelláthatólag jobban fog, százszor szükségesebb a most fejlődő palántának, a törékenyebb, ifjú szervezetnek. Nem kétséges, hogy a Brassai szellemének fénye is legészrevehetőbben épen a kolozsvári Egyetemnek és az E. M. E.-nek a fejlődését mozdította elő.

Brassai a kolozsvári magyar tudományegyetemen kezdettől fogva 11 éven át az elemi mennyiségtani tanszéket töltötte be, de tartott előadást a szanszkrit nyelvről és az általános nyelvtudomány köréből is. Az egyetem kormányzásából is kivette a maga részét. A megszervezés első évében prorektori, az 1879—80-dik évben rektor-magnifikuszi s a rákövetkező évben ismét prorektori méltóságot viselt a közbizalom elhívására. 400 frtos alapítványt tett az egyetemen a math. és term.-tud. kar doktori szigorlatra készülő hallgatóinak a segélyezésére. A kathedrán, az egyetem kormányzásában, az ifjúság nevelésében és támogatá-

sában az egyetem példaadó büszkesége volt s nyugalomba lépésekor tőle, mint az egyetem legérdemesebb tagjától vett búcsut az egyetem tanácsa. E kitűnő érdemek iránt tisztelettel van a mai, nemzeti jellegben megváltozott, román egyetem is. S én szerencsésnek érzem magam, hogy az unitárius egyház nagy fiának, a nemzetközi viszonylatban is ismert polihisztor-tudós Brassainak mai emlékünnepélyén erről a tiszteletről itt jelentést tenni megbízatást kaptam.

Hálás hódolatot jelentek Brassai Sámuel emlékének az E. M. E. részéről is. A fiatal egyetemnek *egyik* dísze volt ugyan Brassai, de az 1859-ben felállított E. M. E. kezdetben és rövid ideig tulajdonképen maga Brassai volt. Az alakuló gyűlés őt választotta meg akkor még egységes, szét nem oszlott gyűjteményeinek őréül s ideiglenesen — a Szabó Károly hivatalba lépéséig — a könyvtár igazgatását is rábízta az egyesület. Az első kiadványokat, az *Évkönyveket* szintén Brassai szerkesztette s azután is az egyesület folyóiratainak egyik legszorgalmasabb munkatársa maradt. Alig van évfolyam, amelyik ne hozott volna tőle egy-egy magvas értekezést. Mint gyűjtő, az úgynevezett tudományos gyűlések felolvasója, vitatkozója állandóan és bámulatos frisseséggel vesz részt az egyesület munkájában. Nincs az ifjú egyesület életében jelentős mozzanat, ahol Brassai nem volna jelen, még pedig sohasem csak érdektelen, legfőlebb jóakaratú látogatóként, aki esetleg észreveszi és gyönyörködik az újszülött fejlődésében, életerőinek gyarapodásában. Hanem jelen van, mint szülő, akinek élete, öröme, boldogsága egyedül abban teljesedik ki, ha nappali gondoskodása és éjjeli álmatlansága nyomán a gyermek nő, izmosodik.

Brassai munkásságát az E. M. E. keretében, érdemeit a fiatal egyesület életének nagyrafejlődésében csak adatszerüleg is ugyan ki tudná elésorolni?

A kolozsvári ú. n. *Szénafűről* azt mondja Brassai az *Orobus canescens* c., az E. M. E. gyűlésén felolvasott s az Évkönyvek III. kötetében kinyomatott értekezésében, hogy a leghálásabb füvésző helyek egyike. „Ha mindazt, amit — úgymond — a kedvező természet itt összecsoportosított, a rendes termő helyein kellene felkeresnünk, a Pyrenektől a Volgáig kellene barangolnunk". Valahogy ilyen formán vagyunk Brassaival is. Bármely téren keressük is fel munkásságának részleteit, sokat kell barangolnunk.

Ha pedig szinte száz évre terjedő életművének, mindannak, amit az ő személyiségében a kedvező természet összecsoportosított,

a párját keresnők, a Pyreneusok csúcsain és a volgai síkságokon túl, talán épen Meseországig kell barangolnunk, oda, ahova a beszédes és méltán bámuló tisztelet Brassait már életében át és fölvitte.

Ez önmaga mértéke szerint végtelenül szerény, de az utókor, a mi megitélésünk szerint mesébe illő nagy férfiúnak — fény nevére, áldás dicső emlékére!

Dr. Csűry Bálint tanár beszéde a Magyar Tudományos Akadémia nevében.

E gyászévforduló alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi kegyeletét tolmácsolom a tudományok fölkent papjának, Brassai Sámuelnek nagy emléke iránt, ki 1837-től kezdve hatvan évig, egy emberöltőn keresztül volt munkás tagja, dísze és oszlopa.

A csodák századának méltán nevezhetjük a magyar szellem történetében a XIX. századot. Ennek a nagy szellemektől vemhes, csodálatos századnak is egyik nem utolsó csodája volt Brassai Sámuel. Élete, hatalmas szellemi tehetsége, életműve egyaránt a nagyság arányaival lep meg bennünket. „Tíz nyelvet tudott, tíz tudományágat művelt, tíz évtizedet élt“, mondja róla első életírója, a személyes jóbarát és tanítvány. Mint gyermek már élt, mikor Csokonai még a földön járt, kortársa volt Kölcseynek és Kazinczynek s közöttünk még számosan élnek, akik őt személyében látták és hallották. Ifjúkorában, mint új könyvet olvashatta Berzsenyi költeményeit és a Mondolatot, agg korában még olvashatta Herczeg Ferenc első regényeit s halála után csak két évvel jelent meg Ady Endre első verskötete.

Amilyen csoda volt matuzsálemi élete, olyan meglepők tehetségének és tudásának arányai is. „Az utolsó polihisztor“, állapítja meg róla a köztudat. Enciklopédikus tudását egyfelől neveltetése körülményei magyarázzák. Törekvő szelleme nem nyervén rendszeres irányítást, az autódidaxis útjára volt kényszerítve. Brassai a legnagyobb magyar autodidakta. „Nem arra vagyok én büszke, hogy sokat tudok — mondta egy beszélgetés alkalmával — hanem arra, hogy amit tudok, a magam erejéből szereztem meg“. Ennek a maga erejéből szerzett óriási tudásnak végső forrása olthatatlan tudományszomja. „Soha se tudtam valami sokat — mondá moso-

lyogva egy alkalommal, — de mindig vágytam tudni". Neki a tudomány nem kenyérkereset, hanem lényéből fakadó lelki szükséglet volt, mely folytonos kielégülést keresett az igazság megtalálásában.

Enciklopédikus tudásának másik magyarázata maga elé tűzött élethivatása. A tanítói, nevelői pálya, melyen működött, már maga rákényszerítette erre. De Brassai nemcsak a katedrán, élőszóval volt tanító, hanem széles körökben elterjedt *Vasárnapi Ujság*-jával egész Erdélynek nevelője és tanítója volt. Maga elé tűzött nemzetnevelő feladata a legkülönbözőbb tudományszakokban való elmélyedésre késztette.

A tudományos érdeklődésnek ez a rendjén túl menő szétcsapongása nála kisebb tehetséget bizonyára a felszínesség vagy a csekély fajsúlyú termékenység veszedelmébe sodort volna. Brassai őstehetségére nézve azonban nem vált végzetessé az enciklopédikus tudás. Életművének sokoldalúsága dacára is a tőle művelt tudományszakoknak csaknem mindenikében úttörő munkát végzett, egyesekben pedig maradandót tudott alkotni. Úttörő volt legelsőben is a *didaktika terén.* Mintaszerű matematikai tankönyvei nagyon hasznos szolgálatot tettek a maguk korában; *A módszerről* írt munkájának elveit átvette az élet; *Okszerű vezérében* pedig olyan módszertani elvet hírdet, mellyel korát is megelőzte. Mint *természettudóst* a külföld is elismerte és méltányolta. *Nemzetgazdasági* téren igen hasznos úttörő munka volt a maga idejében a *Bankismeret* című könyve. Mindvégig kedvenc két tudománya azonban a *filozófia* és a *nyelvészet* volt. *Logikáját* 1858-ban az akadémia, mint az akkori évkörben megjelent filozófiai munkák legjobbikát koszorúzta meg. Esztétikai, zeneművészeti tanulmányai, bírálatai eredeti felfogásról és írójuk finom művészi érzékéről tanuskodnak. Legnagyobb mégis mint nyelvtudós volt. E téren különösen mondattani vizsgálatai tünnek ki. Amit *A magyar mondat* című, akadémiai nagyjutalommal kitüntetett munkájában a mondat lélektani alkatáról, a mondatrészekről, a szórendről és a mondathangsúlyról mond, még sokat fogja foglalkoztatni a nyelvtudományt. Kevesen hatoltak úgy be a magyar mondat lelkébe, mint az élő nyelv alapján Brassai behatolt. A nyelvművelés terén az idegenszerűségek ellen, a nyelvtisztaság érdekében indított harca teszi emlékezetessé. Ő volt az idegenszerűségek elleni öntudatos küzdelem megindítója.

E sokszerűnek látszó életmű, mely mégis egy egységes szellem hatalmas vetülete, kellően átkutatva, minden részletében érté-

kelve ma sincsen. Brassai eszmevilágának bizonyára nem egy gondolata fog még a homályból kikelni, kutató lelkeket megtermékenyíteni.

Mikor a Magyar Tud. Akadémia ünnepi hódolatát tolmácsolom egykori tagjának nagy emlékezete iránt, tisztelettel hajlok meg unitárius testvéreink előtt, kik ebben a könnyen felejtő, mostoha korszakban oly felemelő példáját mutatják a nagy ősök emléke iránt való munkás és élő kegyeletnek.

Dr. Tulogdy János tanár beszéde a Királyi Magyar Természettudományi Társulat nevében:

A Királyi Magyar Természettudományi Társulat képviseletében beszélek sirod előtt Brassai Sámuel, a Társulat hűséges tagja és munkatársa, a stientia amabilis egyik magyar úttörője, a legnagyobb magyar polihistor sirja előtt.

A Királyi Magyar Természettudományi Társulat megdicsőülésed alkalmával az Endlicher által tiszteletedre elnevezett Brassaia-actinophylla-ból kötött koszorúval fejezte ki kegyeletét Irántad.

Most, halálod 30 éves évfordulóján az idő múlásával növekvő kegyelettel áldoz a Társulat emlékednek.

Nem helyez koszorút a sírodra, hiszen Erdély földjének minden helyéről, hol fűvészkedtél, virágot kellene hozni sirodra, hogy méltón kifejezhesse háláját Irántad; hanem nevedre alapítványt tesz a kolozsvári unitárius kollégiumnál, melyből a növénytanban jó előmenetelt tanusitott, vagy növénytani pályamunkával kitünt tanulót fognak jutalmazni.

Unitárius ifjak, hasson át titeket a Brassai szelleme! Érezzétek meg, ha a botanikus kert fái alatt sétáltok, hogy Brassairól, a régi botanikus kert első munkásáról, susognak a levelek, érezzétek meg, ha Erdély vadvirágos rétjeit, bérceit járjátok, hogy Brassai porai által megszentelt föld virágai mosolyognak rátok. Unitárius ifjak, legyen nektek buzdítás a Társulat által tett alapítvány, hogy ápoljátok a nagy Brassai szellemét, hogy akadjon ifjú, aki az Ő nyomdokaiba lépjen.

Brassai Sámuel, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat áldja halott poraidat, áldja élő emlékedet, mely mindenkor fényes csillagként fog ragyogni a magyar természettudományok egén Erdély vadvirágos rétjei, gyopáros bércei felett.

Dr. Tavaszy Sándor, a ref. theol. fakultás igazgatótanárának beszéde az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében:

Az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében állok meg a Brassai Sámuel porrészei felett s hálával, mélységes tisztelettel és kegyeletes emlékezéssel idézem az ő kiváltságos nagy lelke Géniuszát!

A tudomány és az írásművészet egyforma joggal követel részt a Brassai nagy személyiségének szóló ünnepségből, mert Brassai Sámuel egyformán nagy úgy a tudományos, mint a művészi elmélyülésben, mert Brassai Sámuel valóban úgy a tudományok művészének, mint a művészetek tudósának nevezhető.

Brassai Sámuel az ő nagy barátjával Bod Péterrel együtt az utolsó nagy alakja annak az enciklopédikus tudományos műveltségnek, amelynek az erdélyi fejedelemség dícsőséges korában épen Erdély volt, az itt élő nagy európai tudósok révén, egész Európára nézve a tűzhelye. Brassai kulturhistóriai jelentősége azonban abban van, hogy ennek a nagyszerű tudományos fellendülésnek nemcsak egyik utolsó, hanem egyszersmind egészen modern képviselője.

Ma már tul van a tudományos irodalmi ítélkezés azon, hogy Brassai Sámuelben csupán polihisztort lásson. Aki az ő nagy átfogó tudásra törő szelleme belső hajtóerőit meg tudja látni és fel tudja ismerni, az előtt egészen világos, hogy Brassait a tudományok minden területén való kutatásban nem a tudományos kiváncsiskodás vezette, hanem azoknak az intuitive felismert nagy és merész vonalaknak a követése, amelyek a világmegértés végső, létesítő körvonalai. Brassai legjobb dolgozatai és írásművei arról tanuskodnak, hogy bármennyire is közelhajolt az induktive felkutatott jelenségekhez, azonban sohasem állott meg és sohasem hagyta részletismereteit atomizáltan szétszórva, hanem szakadatlan viaskodással szimmetrikus, művészi egységben kívánta azokat felépíteni. Brassai megállás nélkül új és új ösvényeket tör a tudományok titkainak őserdejében, de mindig azzal a forró vágyakozással, hogy határozott és öntudatos terv szerint rendezett, kozmikus egészképen birtokolja az egyszer bejárt nagy kiterjedésű területet. Ez a magyarázata annak, hogy nagyszámú dolgozatai mindenike át meg át van szőve a legkülönbözőbb tudományok területéről vett ismeretek szálaival. *Valóban! Brassai nem volt szaktudós a tudományok egyik ágazatában sem, mert Brassai egész lelki alkatánál fogva a tudományok művésze volt.*

És Brassai Sámuel másfelől a művészetek tudósa volt. Brassai univerzális szemléletre törő szelleme nem tudott megállani az emberi szellem egyik nagy féltekéjének területén, hanem — a büntetésül és dicsőségül az emberre rótt fauszti vágytól hajtatva, — a művészi látás és hallás által is kereste és birtokolni óhajtotta a nagy világritmust. Ezért volt ő a klasszikus muzsikának olyan áldozatra kész rajongója, ezért volt a nagy költői művek csodálója, a virágok színes világának gyöngéd szívű bámulója. És ezért volt — nem utolsó helyen — a csodás muzsikáju magyar nyelv és stílus szakadatlanul figyelmező ellenőre.

Brassai erős és izmos intellektusánál fogva azonban a művészetek terén sem tudott csupán passziv szemlélődő lenni, hanem nyomban titkokat kereső és titkokat fejtő tudóssá lett. Brassai Sámuel a legelső öntudatos magyar esztéta volt, aki a művészetek terén is ugyanazokat a nagy, merész magyarázó szálakat, elveket kereste, amelyek a művészi produktív alkotást és a reproduktív műélvezetet lehetségesítik, tehát a világtörvényszerűségekkel azonos világritmust értetik meg velünk.

Brassai a művészetek tudósa volt, abban a magasabb értelemben, hogy mindig világművészeti, világirodalmi távlatokban élt, összehasonlító irodalomtörténeti útakon kereste az esztétikum valódi kifejezését és azt az egyetemes mértéket, amely silányt nem remeknek, hanem silánynak, a kicsinyest nem nagyszerűnek, hanem kicsinyesnek, a talmit nem valódinak, hanem talminak mutatja és mint ilyent leplezi le. De viszont minden világperspektivája mellett is magyar volt és erdélyi magyar volt, akinek esztétikai szempontjai és mértékei biztos érzékenységgel mutatták azt, ami ellentmond a nemzeti bánat által megszentelt belső, lelki magyarságnak.

Brassai igazi esztéta volt. És pedig abból a magasabb fajtából, akit egész lelki alkatánál fogva a művészetek tudósának nevezhetünk.

* * *

Boldogan és örömmel tekintünk vissza a mi drága multunkba. De nem, mint ékes koporsókkal tele mauzoleumba, hanem mint drága szép virágoskertbe, amelynek annyi színes szép virágai között, mint gyönyörű sugártörzsű, lombkoronás fenyő magasul ki a mi Brassaink alakja. Hadd szolgáljon ez az emlékezés arra, hogy dicsőséges lelki magyarságunk multjának nagy alakjaival való szo-

lidáritásunk ismét erősödjék valamit, hogy hadd lássa meg az egész világ, hogy az a nép, amelynek Brassai Sámuele van, nem egy összeverődött tömeg Erdély szent földjén, hanem ennek a földnek történelmi atmoszféráját alakító szellemi erőközösség!

Sándor József szenátor beszéde az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület nevében.

Kedves Testvéreim! Szivemből, közvetlenül szólok és azt akarom, hogy még az ittlevő gyermekek is megértsenek vagy megérezzenek és emlékezzenek az általam mondottakra.

Mint fiatal lapszerkesztő és hirlapiró abban a szerencsében részesültem, hogy Kolozsvár akkori első éttermében, a Központi Szállodában több ideig asztaltársa lehettem a nagy Brassainak. Többször hazakisértem, meglátogattam és kértem, hogy irásban foglalja össze élete filozófiáját, amit annyi tanulmány és gondolkozás után megállapitott. Dicsekszem azzal, hogy igy kezdte leirni bölcsészeti végfölfogását, ami talán, ha jól emlékezem, a Keresztény Magvető hasábjain indult megjelenni.

Nagy megtiszteltetés volt nekem a kedves öreg urral való társalgásom, mert alkalmam volt tanulni és ami fő, szokásom szerint, megfigyelni. Megfigyelni oly értelemben, ahogy Longfellow mondja: Sokan vannak katholikusok, lutheránusok, reformátusok, unitáriusok, stb., de legfőbb köztük a keresztény. Vagy méginkább, ahogy Rousseau irta, hogy: Sokan vannak keresztények, de legfőbb köztük az ember!

Brassai bácsi keresztény is volt, hazafi is volt és ember is volt. És miután azt mondották, hogy rengeteg tudásában épen csak három dologgal nem foglalkozott, u. m. theológiával, politikával és költészettel, épen erre a három dologra akarok rámutatni, hogy a róla való kép teljes legyen.

Kérdezve egyszer tőle, hogy mit tart az emberben főerőnek, azt felelte, az *akaratot*. Ép ebben az időben irtam én is függetlenül, az egyik kolozsvári lapba „Az erős akarat mágia“ cimmel egy dolgozatot. Tehát az akaratot, ugymond, mely sokszorozható és hatványozható és pedig három tényező, u. m. a szeretet, a társadalom és a törvény által.

A szeretet által, amint az Irás is mondja, hogy az Isten sze-

retet! És itt eszembe jut, hogy összes tanúlmányai közt, melyeket igyekeztem tőlem telhetőleg mind elolvasni, legnagybb hatást reám az Isten könyvéről, a szeretet könyvéről, a Szentirásról készitett munkálata tett, amelyben bottal és fustéllyal veri el mindazokat, akik az Irás tekintélyét, hitelességét és teljességét bántani merik. Elüzi a kufárokat s megnyitja az ajtót a hívő léleknek, a papnak és theológusnak, legyen ez bár nem hivatalos, hanem csak hivatott világi ember is. Stuart Mill után tőle hallottam idézve azt is, hogy a logika első szabálya a szeretet, mert enélkül az egész szofisztává és rabbulistává válik s viszont, hogy a szeretet próbaköve a logika.

A társadalom jellem- és akaratképző hatásában szerintem az igazi politikus nyilatkozik meg, mert hiszen a köztudatban hovatovább a társadalom válik az állam mint állitmány alanyává s minden ország csak oly erős, amint annak társadalma erkölcsösebb, műveltebb és gazdagabb, tehát röviden kifejezve, lelki-testi jólétben boldogabb. Szerintem ez az igazi politika és Brassai bácsi itt is a szeg fejére ütött.

A törvény, illetve jobban mondva, a törvényesség, vagy törvénytisztelet erejére nézve pedig eszembe jut, hogy ez, a szabály és rend érzéke annyira ki volt fejlődve a nagy tudósban, hogy altában is észrevette, midőn egy jól zongorázó kisasszony látva, hogy a nagyember elaludt, egy Bach-fugában a végefelé könnyedébben *f* helyet *fiszt* fogott. A tapsviharra fölébredve, dicsérte a játszót, de ezt a hibát azonnal megjegyezte. [1])

Ezekből a tanúlságot levonva, én is azt mondom testvéreim, hogy bizzunk Istenben és senkiben sem másban, mert Ő az egyetlen, aki minket megsegit. Ez a költészetek költészete, mely egyszersmind a legtisztább tudás is. Tartsuk a legfőbb politikának a társadalomban való tömörülést, egymás őszinte szeretetét, amely nemcsak kenetes szólamokban, gargarizáló szinjátszásban, hanem őszinte jóindulatban és főleg tettekben nyilatkozik. Végül pedig ügyeljünk, hogy bármily nehéz helyzetbe sodorjon is a sors, a törvényt, a törvényesség érzetét soha egy pillanatig se feledjük, mert akkor joggal baj nem érhet, a jogtalanság pedig csak egyszerű fizikai baleset.

Mindezeket tudva és látva, a teljes Brassairól nyugodtan

[1]) Déván történt, hol az öreg úr, megnézendő a Dávid Ferenc börtönét, megmászta a nehezen megközelithető várhegyet és aztán órákon át játszatott magának.

mondhatjuk el, hogy minden elemző tudása, szétmorzsoló vaslogikája és minden biráló és polemikus ereje mellett is, sőt éppen ezért, reá valóban illik a német költő amaz alkalmazott nehány sora, érzelem és költészet tekintetében is:

Szivem mint tenger árja
Apályt-dagályt mutat,
De lent a mélybe zárva
Sok drága gyöngyöt ad!

A modern természettudomány azt kezdte tanítani, hogy nemcsak a lélek halhatatlan, hanem, hogy a nagyemberek atomai, hamvai is évezredek múlva kijőnek a sírból és hatnak a késői nemzedékre. E felfogással fordulok feléd, ó nagy tudós, jó ember és hazafi, te magyar Johnson, hass reánk! Tanitsd szeretetre, tanitsd törvénytiszteletre és tanitsd szelidségre és türelemre még a kisgyermeket is, azzal a bölcs igével, hogy Isten áll a világ fölött és az ő malma bár lassan őröl, de finoman és biztosan! E háromban tanits akarni! Óh magyarok, ezekben akarjatok élni; és lenni fogtok bizonyosan!

FÜGGELÉK.

Brassai emlékünnepélyek.

A magyar unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 1927. junius hó 19-én Brassai Sámuel halálának 30-ik évfordúlója alkalmából Kolozsvárt részben az unitárius templomban, részben a házsongárdi köztemetőben a különböző magyar egyházak és testületek képviselőinek s a templomot betöltő érdeklődő közönség jelenlétében szépen sikerűlt emlékünnepet rendezett a következő műsorral:

A gyülekezet elénekelte „Tebenned bíztunk“ című egyházi ének első versszakát. *Vári Albert* vallástanár imádságot mondott. A magyar zenekonzervatórium tagjai Mendelsohn: vonós kvartettjét adták elő. *dr. Ferenczy Géza* egyházi főgondnok megnyitotta az ünnepélyt. *dr. Gál Kelemen,* tiszteletbeli igazgató emlékbeszédet olvasott fel. *Pálffi Márton* főgimnáziumi tanár ünnepi ódáját szavalta el. A gyülekezeti ének elhangzása után a közönség kivonúlt a templomból s hullámzó tömegben ment ki a köztemetőbe, a Brassai síremléke elébe, ahol az ünnepély második szakasza a következőképen folyt le.

Az unitárius ifjuságnak *Ütő Lajos* zenetanár által vezetett műéneke után *dr. Boros György* egyházi főjegyző olvasott fel emlékbeszédet. A ref. egyház, annak iskolái és intézményei nevében *Vásárhelyi János* püspökhelyettes, a helybeli tudományegyetem nevében *dr. Kristóf György* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia nevében *dr. Csűry Bálint* ref. főgimn. tanár, a Magyar Természettudományi Társaság nevében *dr. Tulogdy János* ref. főgimn. tanár, az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében *dr. Tavaszy Sándor* ref. teol. akadémiai tanár és az Emke nevében *Sándor József* szenátor mondottak emlékbeszédeket. A „Törekvés“ dalkör éneke zárta be az ünnepélyt.

A következő vasárnapon, junius 26-án az Erdélyi Irodalmi Társaság *Torockószentgyörgyön,* a kiváló tudós születési helyén, a

róla elnevezett kultúrház felavatása alkalmából rendezett szép ünnepélyt. Itt az ünnepélyt megelőzőleg, a három vallásfelekezet templomában ünnepi istentisztelet volt. A ref. templomban végezte *dr. Tavaszy Sándor*, a róm. kath. templomban *Németh Gellért* ferencrendi atya, az unitárius templomban imádkozott *dr. Boros György* és egyházi beszédet mondott *Vári Albert. Br. Rudnyánszky Béla* által adott gazdag villásreggeli után, a szépen feldiszített Brassai kultúrház nagytermében gyülekezett a közönség. Itt az ünnepélyt a *Marosi Mátyás* helybeli unitárius énekvezér által vezetett daloskör harmónikus éneke vezette be. *Dr. Borbély István* az E. I. T. főtitkára felavató beszédet tartott. *Gál Gyula*, helybeli unitárius lelkész előadta az épités történetét. A ref. egyh. nevében *dr. Tavaszy Sándor*, a róm. kath. egyház nevében *Németh Gellért*, az unit. egyház nevében *dr. Kiss Elek* áldották meg az ujonnan épült kulturházat. *Pálffi Márton* ünnepi ódát szavalt. *Ütő Mária* harmonium kiséretével *Farkasné Boros Irén* magyar dalokat énekelt. *Kovács Dezső* ref. koll. igazgató novellát olvasott fel. *Csiky Viktor* helybeli ref. lelkész köszönetet mondott az E. I. T.-nak, mig *Lőrinczi Dénes* aranyosköri esperes üdvözletét fejezte ki. Az ünnepély *dr. Boros György* záró szavaival véget ért, mely után közebéd volt, hol lelkes pohárköszöntések hangzottak el.

Itt emlitjük meg, hogy a magyar unitárius egyház Képviselő Tanácsának rendelete folytán minden egyházközségben a Brassai halálának 30-ik évfordulója alkalmából alkalmi ünnepély volt.

A Brassai-kultúrház felavatása Torockószentgyörgyön.

Dr. Borbély István igazgatótanár ünnepi beszéde a torockószentgyörgyi Brassai-kultúrház felavató ünnepén 1927. junius hó 26-án.

E pillanatban, midőn az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében tisztelettel köszöntöm Torockószentgyörgy magyar népét s e község minden intézményét abból az alkalomból, hogy újonnan épült kultúrházukat rendeltetésének átadják, — lelkem visszaszáll a multba. Látom, amint Ákos vezérnek ivadéka, Ehellős, a Székelykőn épült várából a XIII. század elején lejön ide a völgybe, megépítteti a szentgyörgyi várat s innen intézi előbb a torockói völgynek, majd Aranyosszéknek s még később egész Tordamegyének dolgait. Az

az Ákos, akinek vérbeli leszármazottja volt a várépittető Ehellős, a honfoglaló Árpád vezérrel jött be az országba. Az a család, mely a torockószentgyörgyi várba telepedett, a honfoglaló magyarság egyik vezérének egyenes leszármazottja. Ezen a helyen, ahol most állunk, nagyon régen a honfoglaló magyarok unokái építettek véd-várat a magyar erényeknek, a magyar erőnek, a magyar akaratnak, a magyar vitézségnek.

Sok harc, sok vérontás ment végbe e vár körül. Diadalok s vereségek, győzelmek és síró jajgatások váltogatták itt egymást. A vár büszkén dacolt a sorssal. Hadi lobogója fennen hírdette, hogy a honfoglaló magyarságnak torockószentgyörgyi ivadékain a poklok kapui sem vehetnek diadalmat.

De szép, minden fájdalmában és szomorúságában is de szép volt ez a harcias mult, a nyers erőnek, a személyes bátorságnak, a csatának és öldöklésnek e hétszázados magyar multja.

Azonban meg vagyon írva, hogy amit emberkéz alkot, az mulandó; aki kardot fog, az kard által vész el.

A torockószentgyörgyi várnak büszke falai is megalázkodni kényszerültek Istennek örök végzete előtt. Ledőlt a harcos időknek e daliás emléke, várfalának mázsás köveit kikezdte a mulandóság. Nem leng rajta már lobogó, nem riad az őrkürt. A harcos magyar multra ráereszkedett a mulandóság köde. Elpihentek katona hősei is, a kurucok, a labancok; néma lett köröttük a föld, mely egykor harci lármájuktól volt hangos. Ledőlt a vár s estében maga alá temette minden harci dicsőségét hét század magyar erényeinek.

De nem hal meg minden. Az eltemetett eszme halottaiból — ime — feltámadott. És lőn a leomlott háborus vár helyett e drága, e szép épületben egy új, egy békevár: a torockószentgyörgyi magyar kultúrház. És támadtak ez eszmének lelkes, bátor vitézei, kik fennen hirdetik, hogy nem kard, nem harci diadal Istennek legszebb dicsősége e földön, hanem a műveltség, a kultúra. Az a lobogó, amely hétszáz évig a másik vár fokán lengett, ezentúl ennek az új szellemvárnak fokáról fogja hírdetni a torockószentgyörgyi magyar népnek új célkitűzéseit. És támadnak e békevárnak új vezérei. Amott a honfoglaló Árpádnak egyik vezértársa, a harckeverő, hadrontó Ákos, — itt a kultúrának, a tudásnak, a törekvésnek százesztendős apostola: Brassai Sámuel.

Legyen e ház róla elnevezve. Ihlesse meg e községnek népét s e kultúrháznak minden munkását az ő halhatatlan szelleme. Le-

gyen szent és törhetetlen a torockószentgyörgyi földön diadalútjára másodszor elinduló magyar erő és akarat. És legyen megszentelve minden erő és minden akarat, amely őseinknek e véráztatta földjén Isten dicsőségének emelte e hajlékot.

Brassai-kultúrház, állj s hirdesd az ember elmúlhatatlan jóakaratát e földön az időnek végéig!

Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel élete.

Kolozsvár, 1927. 8. 372 l. Minerva-nyomda.

Brassai Sámuel halálának 30 éves fordulójára készült el ez a könyv, melyhez az első tollvonások már halála évében megtörténtek. Maga ez a hosszú idő, bár nagyrészt a kiadási nehézségek nyujtották meg ennyire a kéziratnak a nyomdához vezető útját, magával hozta, hogy megírója folyton gyarapíthatta anyagkészletét, melyből az életírást felépítette. Valóban a szorgalmas és lelkiismeretes anyaggyüjtésnek minden nyomát magán viseli, sőt nem egy helyütt túlerősen is. Boros György ennek a szinte szállóigeszerűen sokoldalú életnek minden legkisebb mozzanatát meg akarta örökíteni s e tekintetben teljességre való törekvése odáig megy, hogy még e könyvbe nem foglalt adatait egy későbbi kiadás számára tartogatja. Pedig már az itt összeállított adatok is eléggé megvilágítják Brassai Sámuel életének változásait és teljesítményeit s a jól megírt fejezetek tiszta képet adnak arról, hogy Brassai a magyar szellemi élet egyes területein mit végzett, vagy mit tervezett. Sajnáljuk azonban, hogy Brassai élete az életrajzi anyag elrendezése folytán erősen darabokra tördelődött, mozaikszerűvé lett. Boros György ugyanis anyagát úgy csoportositja, hogy azoknak az érdeklődési területeknek, melyek Brassait foglalkoztatták, egy-egy önálló fejezetet szentel. Igy vonul el előttünk Brassai mint tanár, nevelő, író és szerkesztő, zenekritikus, botanikus, mint múzeumi igazgató, egyetemi tanár, akadémikus, mint magyar nyelvész stb. és így az olvasó némi optikai csalódásnak esik áldozatul, mert könnyen azt hiheti, hogy Brassai élete is ilyen beosztott, ilyen elhatárolt volt s munkájának ezek a körei is ily szép rendben váltogatták egymást. Ez a szokványos életrajztechnika, mely így az anyag kereteibe szoritja bele az embert, sokat levon az életrajz dokumentáló erejéből, mert állandóan csak részleteket állit a szemünk elé. Pedig Brassai Sámuelre

nézve épen az a jellemző, hogy élete minden korszakában a szellemi élet totalitása felé törekszik. Van ebben az életben valami romantikus lendület, melyet még a XVIII. század enciklopedizmusa tesz észszerüvé s hiteti el, hogy mindez a nagy egész emberileg elérhető és hasznositható. Élete és munkássága szinte szimbólikus megtestesitője a XIX. század magyarságának, mely előtt egyszerre felfakadnak az ismeret, a kultura forrásai és szomjas szájjal veti rá magát mindenre, mert a haladás, a végtelenbe magasulás csábitó italát kinálja feléje. Széchenyi „kimüvelt emberfő"-je senkiben sem próbált olyan abszolut értelmű valósággá lenni, mint Brassaiban. Hosszu és egészséges élettel áldotta meg a sors, optimizmusa megóvta minden megtorpanástól, megóvta mindattól, ami „századvégi", ami analizis. Életének eredményeit talán már elfelejtettük, specializálódásra hajlamos korunk nem érti, hogyan fért meg akkora szintézis egy elmében, ma csak a polihisztort, az enciklopédistát látjuk benne, de bámulattal állunk meg ez előtt a maga egészében csodálatos élet előtt, melynek hajtóereje végtelen hit volt, hit önmagában, az emberben s az ember mindent magába ölelni tudó képességében.

Köszönet Boros Györgynek, hogy Brassai Sámuel alakját szorgalmas és megbizható munkájával a magyar közönség lelkébe visszaidézte. (Budapest, „*Napkelet*") *Kerecséni Dezső.*

Brassai kiadatlan levele Gyergyai Ferenchez 1861-ből.

A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának Gyergyai Ferenc-hagyatékából közöljük Brassainak alábbi igen jellemző levelét:

Majnai Frankfurt, VIII/2 861.

Édes Ferencz barátom!

Csak azt akartam veled tudatni, hogy ebben a városban egy igen respectabilis olasz társaságot találtam, s tegnap estve „Semiramis"-t hallám oly formán, hogy az 1827-belit ha nem is feledtette el, de legalább nem rontotta meg képzetemet róla A sopranista (Semiramis) és altista (Arsace) két testvér *Marchisio* mindkettő talpra esett vocalisaló; Assur a baryton (Sign. *Agnesi)* megint

becsületesen énekelte, az amazokkal versenyző nehéz énekrészt. A játékszinben kérdeztem egy nézőtől, ha adták-é már itt Tannhäusert? Azt felelé, hogy igen, még pedig többször és nagy tetszéssel. — „S éppen ez előtt a közönség előtt, mely most a Semiramis czikornyás dallamainak tapsol?“ — Az előtt, vala a felelet. „No, mondám, most már értem, miért költötte Proch: Gross ist das Meer, doch grösser das Herz des frankfurter Publikums!“ A jó német nem értett semmit belőle s igen természetesnek lelte, hogy ma Wagnernek s holnap Rossininak örvendjen az ember. Hihetőleg ugy vette fel a dolgot, hogy a műértő egyenlően méltányolhatja a maga nemében M. Angelo *Moses*-ét és Canova *Venusát;* úgy de ezek csak jellemben különböznek, amazok meg elvben. Hanem ide éppen úgy nem ért fel az esze a jó németnek, mint a többieknek a magyar viszonyok megítélésére; miről oly 18 éves gyermek ésszel beszélnek, hogy az ember csak sajnálja őket. Még annyi okosságot sem hallottam, mióta künn vagyok, amennyi a mai Frank. Journal vezérczikkében van, melyet is ide zárva küldök.[1]) Kérlek menj el anyámhoz s mond meg, hogy frissen vagyok és hogy ha Gönczyéket Karácsondon meg nem látogatom, remélem, aug. 20-dikánál hamarább otthon lehetek. Élj soká és vigan

barátoddal *Brassaival.*

Brassai műforditásai.

A Brassai emlékének szentelt jelen füzetünket stílszerűbben nem zárhatnók be, mintha közöljük itt az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok 1879. évi folyamából azon két költeményt, melyeket Brassai Lessingtől forditott magyarra. Lessingnek *Nathan der Weise* c. drámája Brassainak kedves olvasmányai közé tartozott. Az alábbi első költemény erre vonatkozik, a második ebből egy részlet.

[1]) E vezércikk röviden bírálja a magyarok ellentállását 1861-ben. Véleményét e mondat mutatja: „Nicht der Mangel an Aerzten ist zu beklagen, sondern deren geringes Verständniss für ihre Aufgabe und die ungemeine Schwierigkeit, das richtige Heilmittel zu finden.“ Befejezésül azt írja, hogy a jelenlegi helyzetben nem marad hátra egyéb a Bécsbe összehívott parlament feloszlatásánál. „Damit ist aber — teszi hozzá jellemzően — nicht eine Lösung gegeben, sondern nur eine neue Schwierigkeit, und vom Ziele ist man so weit wie bisher.“

Lessing.

1778. augusztus hó 10—11. éjjelén, midőn eltökélte magát a Nathan kidolgozására.

TE harmatos, derült szép nyári éj,
Hűsítse szellőd forró főm hevét,
Üzze el a rekkenő napszülte bút.
Eltünt a napja életemnek,
Kunyhómra ő csak egy évig mosolygott,
Pedig annyiaa át küzdtem érte én!
Te szív, mond el az éjnek gyötrelmidet! —
Mi csendes, mintha nem is fedezne ő
Oly sok kegyetlent, álnokot, kajánt.
Átalkodott küzdés! Kivíttalak.
Neked gonosz világ, mely megfeszitél,
Végrendeletet hagyok, lássad, neked,
Élődj bár rajta évek ez'riig.
Látám a holdvilágnál Golgothát,
Megjelen előttem a szentföld egészen:
Jaj, hogy öli a keresztény a zsidót!
Vétlen hét kisded a tüzbe vetve,
Végkinjában, hogy nyög keservesen!
És engem a magam gyötrelme bántson?
Jaj, hogy sodor halottat ezrenként az ár!
Borzasztó nézni! Frank-, Mozlem-, Zsidó-
Tetemek halomban ott hevernek a mezőn,
S az élők holtakat tapodva vínak.
S vajon miért? — Hogy mindenik saját
Nyelvén beszél? ön istenét imádja? —
Nem tudnak mit felelni! Jaj, elég! —
Mint pusztitó záporra egy szivárvány
Jelenik meg az égen a romok felett,
Ugy lépsz ki Szaladin, most, keletszakon
Te mozlemeknek legdicsőbbike,
Nyujtod kezed keresztének, zsidónak
S a többieknek mind, de mind különbség
Nélkül; hisz' ők mind emberek és egyenlők,
Kicsinyje, nagyja, s mégis mily külömb'zők!
Hörög itt, amott sziszeg a hang; mind vegyülve
Hallik a zaj itt azon szentelt helyen,

Hol ő mindnyájunkért csüngött kereszten.
Jer Nathan, jer Szaladin s te Templomos!
S ti szép asszonyszemélyek, Récha, Sittah!
Nyujtsatok itt kezet egymásnak, jösztetek!
Délről, északról mind, kelet s nyugatról.
Hadd tartsa meg mindnyája az ő szokását!
Hadd vélje anyját szebbnek mindeniknél!
Hadd dicsőitse Istenét s imádja
Mint egyedüli igazit égen és a földön!
Csak teljesitsétek e kis parancsot,
A Krisztusét: hogy mást ne bántsatok!
Hadd járjon aztán a nyelvetek ezer felé:
A szivnek csak is egy nyelve van közöttünk.
Nem tudjátok? — Nathan tanitsa meg!
Népem, világ ha engem eltaszit,
Marad Nathanom mint végrendelet. —
Taposott virág, mint terjeszt illatot,
Nathan maradjon örökké intő szózatul.
Szivárvány nincs az ő hét csikja nélkül,
Az emberi mező szint igy terem virágot:
Testvérek ezek mind s úgy a vélemények
S a földön éppen úgy a nemzetek!

Kolozsvár, 1879. *Brassai.*

Lessing parabolája a három gyürüről.

Volt egy embernek keleten hajdanában
Roppant értékü és kedves kezétől
Kapott gyürűje. Fejében egy opál
Kő száz meg száz szinnel játszott ragyogva.
Urát bűvös hatalma Isten s emberek
Előtt kedvessé tette, ha csak hivőn viselte.
Nem csoda, hogy a keletnek embere
Ujjáról soh' se tette le s úgy rendelkezett,
Hogy örökre a házánál megmaradjon.
E véget' a gyűrüt fiai közül
Annak adá, kit legforróbban szeret vala.
S parancsolá keményen, hogy ismét az is
Azon fiának hagyja a gyürüt majd,
A ki neki legkedvesebb lesz; s a legkedvesebb,

Kort nem tekintve, csak is a gyürü nyomán
Legyen mindég a fő; első a családban,
Eszedbe vedd Szultán.
Sz. Értem, tovább.
N. Igy szálla a gyürü firól fira
S végre három fiu apjához jutott.
Szófogadó volt mindnyájok egyaránt,
Mindent egyaránt kellett szeretnie.
Igaz hogy egyszer egyszer némelyik
Ez vagy amaz, vagy a harmadik
A hogy külön volt vele s ömlengő szivét
Nem oszthatá a többire, akkor
Azt érdemesbnek tartá a gyürüre.
Oda is igéré mindnek gyávaságból.
Igy ment, a mig mehetett. De a halál
Előtte állott, s a jó apa mitevő legyen?
Fájlalta, hogy kettőt, ki igéretében
Megbizva nyugszik, úgy reá kell
Szednie. — Hol a segély? — Titkon hivat
Egy jó müvészt, s megalkuszik vele,
Hogy készitsen két más gyűrüt, világra
Mint az övé olyant; pénzt vagy fáradalmat
Nem kell kimélni, csak hogy éppen tökélyes
Hasonmások legyenek. És ime! sikerül
A dolog a művésznek. Hogy a gyűrüket
Elhozza, lám az apa sem ismeri
Melyik az első, a valódi minta!
Eltelt örömmel és külön külön hivatja
Fiait, reájok adja egyenkint az áldást
S oda a gyürüjét — és meghal. — Hiszen
Tán hallod? Szultán!
Sz. Hogyne! Hogyne! Vége
Lesz-e hamar mesédnek? — Aztán?
N. Vége van.
Mert a mi következnék, már érthető.
Mihelyt meghal az apa, mindjárt eleállt
A gyürűvel mindenik s valamennyie
Fő akar a háznál lenni. Van pör és viszály,
Kutatás, de hasztalan. Az igaz gyürüt
Ki nem puhatolhatták — majd mint mi most
Az igaz hitet.
Brassai.